

Szuhay Péter

A (fotó)művészet szabadsága, a fényképezettek lázadása és az archiváló korlátai

2005 tavaszán a Millenáris park kiállítótermében "Képek, cigányok, cigány-képek" címmel átfogó kiállítás nyílt a magyarországi cigányok magyarországi fotóábrázolásáról. Az eredeti tervek szerint Július Gyula kurátor négy kortárs fotóművész (Benkő Imre, Gárdi Balázs, Hajdu András és Horváth Dávid) nagyméretű vászonnagyításából rendezett volna kiállítást, s mintegy ehhez válogatott volna egy kisebb kollekciót a Néprajzi Múzeum 1993-as fotóalbumának archív képeiből (Szuhay - Barati 1993). Különböző nehézségek és problémák következményeként a kiinduló terv jelentősen módosult, már nem a négy kortárs művész adta a kiállítás gerincét, hanem átfogó „kortárs fotóművészek tárlatának” körvonalai bontakoztak ki.¹ A kétszintes kiállítás anyagának rendezési terve immár a jelenből a múlt felé haladt, a látogatók az utolsó évek felvételeinek megtekintésével kezdenek, s az 1870-es évek műtermi képeinek csodálatával fejezik be az időutazást. A nem cigányok cigányokról készült felvételeinek ellenpontjaként pedig a privát fotók voltak hivatottak megmutatni azt a képet, amit a cigány családok őriznek magukról. A koncepcióváltás pillanatában társkurátorra „léptem elő”, így az 1993-as kiállítást és albumot megelőző munka, valamint az 1998-as „Romák Közép és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállítás munkálatai mintegy továbbfejlesztendő kiindulási ponttá váltak. Múzeumok és szerkesztőségek, már ismert és most megismert fotóművészek és családi fotóalbumok képei rendeződtek egy virtuális gyűjteménybe, melyből több száz kép papírra, vászonra kinagyítva, kézzel fogható közelségbe hozva volt nézhető, tanulmányozható. A képek kiállítási kontextusa félre nem érthető narratívát beszélt el: mondhatni pimaszul, "szókimondóan" értelmezte a műveket, kép

¹ Az eredeti koncepcióból azért Hajdu András nagyméretű, színes, hátulról megvilágított és alumínium szerkezetre szerelt, kezdő képsornak, fogadó egységnek szánt egységes látványa megmaradt. Méltatója és egyben kritikusa, Pfisztner Gábor így ír képeiről: „Pécsi József-ösztöndíjasként Erdélyben járt, hogy az ott élő nomád romák mindennapjainak lehessen tanúja. Ahhoz a fiatal fotós generációhoz tartozik, amelynek tagjai eddig nem nagyon mutattak különösebb érdeklődést a téma iránt. A szociográfiai indíttatású fotó háttérbe szorult. Hajdu képeit nézve, ezt ő is megtapasztalta, de megértette ennek jelentőségét is. Nem esetlegesség, pusztán formai játék vagy valamiféle trend követése vezette arra, hogy az általa fontosnak tartott téma feldolgozásához az eddigiektől eltérően, másfelől közelítsen. Ahhoz, hogy a fotografikus kép élvezhető látványával megélhető tartalmakat közvetítsen, kénytelen olyan formai és stiláris elemeket magába fogadni, amelyek eddig csak az alkalmazott fotográfiában érvényesültek. A reklám területén az érdekesség, az újdonság, ily módon a szórakoztatás, illetve a minél hatásosabb látványelemek konkurenciája rákényszerítik a fotográfusokat, hogy egyre újabb megvalósítási lehetőségeket keressenek. Hajdu cigányság-koncepciója szöges ellentétben áll minden eddigivel, amelyek ez idáig nyilvánosságot kaphattak. A cigánytábor, az öltözékek, a gyerekek mezítelensége, a mosdatlanság, bizonyos tárgyak megjelennek Hajdu képein is, viszont nem kapnak hangsúlyt, nem ezek válnak a képen fontos motívummá. Az egyes emberek válnak meghatározóvá: gyerekek, nők, férfiak. De a képeken nyoma sincs a nehézségeknek. Olybá tűnik, hogy ezeknek az embereknek ez a legtermészetesebb állapotuk, és a fotográfus nem törekszik arra, hogy erről más véleményt alkosson, vagy igyekezzon meggyőzni a nézőt annak ellenkezőjéről, amit tapasztalt. Azáltal, hogy a színek, fények és mozdulatok által létrehozott hangulat divatlapok fotóinak atmoszféráját idézi. A fotográfus azt a látszatot kelti, mintha az általa megkomponált kép sem lenne más, mint egy olyan felvétel, amelynek mondanivalója: ez a legtutibb életforma, mindenkinek ezt kell követnie; ez egy termék, mint bármi más, ami megvehető, fogyasztható, élvezhető. Itt minden aszerint történik, ahogyan azt a fotós létrehozta. Ez tehát csak illúzió, nem is valós, csak virtuális lét, de mindenképp irigylésre, utánzásra méltó. Hajdu képei olyan valóságot ábrázolnak, minden szépítés és színesítés ellenére, amely kézzelfogható, létező és megtapasztalható és valóban olyan tartalommal telítődött, mint ami a képeken látható. Ennek alátámasztására azonban csak akkor lesz lehetősége, ha további képek készülnek más helyszíneken is, amelyek hasonló élményeket közvetítenek.” (Elektronikus Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvtár; http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b63/muvesz_7285.html)

és ábrázolás típusokat keresett, számon kérve az alkotóktól műveik erős, nem ritkán negatív tematizáltságát.²

²

A kiállítás földszintjén egy 180x180 centiméteres kocka lógott be a tér közepébe, rajta magyarul és angolul a kiállítás címével és rövid bevezetőjével, két másik, egyenként 120x120 centiméteres kocka négy-négy oldalán pedig a kiállítás kísérő tanulmánya volt olvasható a Beszélő tanulmánya alapján (Szuhay 2002), az alábbiak szerint:

Képek, cigányok, cigány-képek

Az előzmények – egy antropológiai fotóalbum: „A világ létre, melyen az egyik fel, a másik le megy”

Amikor 1992 őszén, az 1989-es „Társadalom peremén” című kiállítás albumát egy sajszentspéterei, sörözőt és zöldségüzletet üzemeltető roma házaspárnak ajándékoztuk, a feleség a könyv rövid lapozgatása után nemtetszésének adott hangot. Kifogásolták, hogy a történeti anyag nem mutatja meg azokat a sikeres és törekvő cigányokat, akiknek ismerete megváltoztathatná a társadalom többségében élő romákról kialakított negatív és előítéletes képet. Az asszony azt fogalmazta meg, ha megint csak szegénynek és nyomorultnak ábrázoljuk a cigányokat, úgy a cigányokról ez a kép fog rögződni, ilyen önképpel pedig nehéz, sőt lehetetlen normálisan együtt élni. Azt fogalmazta meg ezzel, hogy egy olyan képet kellene alkotni a cigányokról, amelyek őszinte és tárgyyszerű, ugyanakkor kiemeli a cigányokat a társadalom állította gettóból és megmutatja, hogy a cigányok is egy tagolt társadalom törekvő, értékes és boldog tagjai.

A Néprajzi Múzeum 1993-ban egy nagyszabású kiállítás során mutatta be a magyarországi cigányság etnográfiai, szociológiailag és antropológiailag dokumentálható 20. századi történetét. A kiállítás egyik legfontosabb kifejezési eszköze a fotó volt, és mivel bőséges anyag áll rendelkezésünkre egy fotóalbumot is megjelentettünk a tárlathoz. A fotóalbum 365 oldalán 736 felvételt mutattunk be. A cigányok/romák fotókon való ábrázolásának kereteit, az azóta eltelt több mint egy évtized, elsősorban az azóta megjelent munkák, s bátran mondhatjuk, gyakorta irányzatok (ilyen az antropológiai szemléletmód érvényesülése) kitágították.

A kérdésfelvetés

Joggal vehető fel a kérdés, tükrözi-e valójában a magyarországi cigányság történetét e 736 felvétel, avagy csak a szerkesztők által konstruált tudományos és művészi "valósággal" találkozhat az olvasó. A szerkesztők a fotók gyűjtése során a lehető legszélesebb körből igyekeztek meríteni, így tetemes anyagot gyűjtöttek, s ebből válogatták ki mintegy mintavételi eljárást is szem előtt tartva a publikált fotókat. Látható, hogy már az összegyűjtött anyag rendkívül szerteágazó, célját és szándékát tekintve egyaránt különböző. Mondhatnánk a fényképek különböző világlátással, különböző szemléletmóddal és különböző politikai céllal készültek. Jóllehet minden kép tárgya - vagyis minden képen valamilyen formában szerepel - a cigányság, de mivel a kép üzenete nem szükségszerűen azonos a kép tárgyával, valójában az alkotóról szól.

Az albumban közölt fényképek többségét nem *cigányok* készítették önmagukról (önmaguk alatt értve szűkebb csoportjukat) vagy más cigány csoportokról, hanem *nem cigányok* készítették (ahogy a cigányok mondanák gázsók) a *cigányokról*. E képeknek is csak töredéke az olyan kép, ahol a cigányok, akár mint megrendelők jelentkezték a fényképezés piacán vagy a velük találkozó fényképészeket legalább egy-egy kép erejéig befolyásolhatták. Ilyenkor az általuk megválasztott pózban, beállításban és csoportösszetételben, a maguk választotta öltözékben fényképezkednek. A képek többségén a cigányok, mint "áldozatok" szerepelnek, általában ugyanis nem a maguk akaratából fényképezik őket, nem is a nekik tetsző élethelyzetben örökítődnek meg, hanem akaratuktól függetlenül válnak az etnográfiai, antropológiai vagy a szociológiai kutatás tárgyává, vagy egyenesen valamilyen politikai cél eszközévé. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyes fényképezés során kialakított működő kapcsolatban ne válhatnak partnerré, s ne lennének örömet a fényképezésben, de nyomatékosítanunk kell, hogy fényképezésük mégiscsak egy rajtuk kívül álló kulturális világ rájuk kényszerített akarata lesz. A legfontosabb kérdés azonban mégis csak az, hogy a képek a fényképezett emberről, vagy a kép készítőjéről szólnak. Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keressük a választ, úgy hogy az album fotóanyagát mintegy történeti és tipológiai rendbe soroljuk, egy - egy példán illusztrálva azt.

A kezdetek: a historizált vadember és a népismeret

Az archívumokban legrégebbi datálású képek, amelyek a cigányokról szólnak, mintegy az európai vadembert tárják elénk. A 19. század végének és a 20. század elejének historikus fényképezői – örökölve a 19. század második felének cigányokról szóló irodalmi és képzőművészeti képét – kétfajta cigányt ismernek. Az egyik cigány alakja a beilleszkedő, a hatalommal, az általános kulturális szokásrendszerrel konform cigány alakja, aki általában zenész, s ha nem is túl szorgalmas, de muzsikájával képes ámulatba ejteni hallgatóságát, s még az országnak jó hírnevét is öregbíti. E letelepült és joviális cigány ellentéte a vad és szilaj, titokzatos és kiismerhetetlen, szabadságszerető, társadalomra veszélyes, kóborló cigány alakja. E korszak fényképészeit ez utóbbi csoport érdekelte. Mivel kevésbé ismerik őket, szokásaikat, kulturális normáikat és döntéseiket nem értetik, vad és egzotikus emberként fényképezik őket. Az egzotikusság mellett az archaikus kultúra hordozóit is

látják bennük. Ezeken a képeken a cigányok vagy vándorolnak, szekérrel, sátorral jelennek meg, vagy erdei telepen emelt kunyhók körül mutatkoznak, ruházatuk szegényes, rongyos, nem ritkán félig meztelenek, hajuk kócos, csimbókban lóg, arcuk és testtartásuk inkább a gonoszság és elvetemültség képzetét kelti. A képeken inkább a megrendezettséget sejtjük, kevésbé a spontaneitást. A társadalomkutatók inkább a szabadban, a természetes környezetükben fényképezik a cigány csoportokat, míg a műtermi fényképészek sokszor becsalogatják műtermükbe az „egzotikus vadembereket”, és ott készítik zsánerképeiket. Így válnak kifejezetten anakronisztikussá a festett háttér elé állított mezítlásos, szakadt ruhás teknővájó cigányok. A 20. század elején a másik típus képviselőit, a letelepedett, konszolidált zenészeket, vagy egyéb polgárosodó csoportokat ez az iskola nem fényképezett.

A legelső cigány-ábrázolások szinte kivétel nélkül Erdélyhez köthetők. A kolozsvári református kollégium diákja Szathmáry-Pap Károly az 1870-es években több cigányokról szóló felvételt készít, műtermi körülmények között, néprajzi tanulmány szándékával. Ez idő tájt a nagyszobeni múzeum keretén belül, elsősorban a helyi fényképész polgárok részvételével nép- és honismereti feldolgozások készülnek a környék népeiről, magyarokról, székelyekről, szászokról, és a románok mellett a cigányokról. A néhány évtizeddel később készült felvételek – így Adler Artúr már terepen rögzített fotográfiái, melyeken népes létszámú vándorló kompániák láthatók, s melyek még nem mentesek az egzotikus interpretációtól, vagy Révész Béla műtermi zsánerképei, ahol néhány „szereplő” többféle cigány típust alakít” – hamarosan képeslapokon is megjelentek, hogy a középosztály (írni-olvasni tudván, élve a levelezés szokásával) ismeretét gazdagíthassa a cigányokról. (Ebben az időben Herrmann Antal már a belügyminisztérium főtanácsosa, koordinálója a cigányok letelepítését előkészítő törvényi munkának.)

Ellenpont: a műtermi fényképészek

A 19-20. század fordulóján egymás mellett él két törekvés. A fotósok igyekeznek olyan képeket készíteni, amelyek olyan líraiak és festőiek, hogy már majdnem festmények, míg több festő a fotót hívja segítségül az előtanulmányok elkészítéséhez. Munkácsi Mihály Honfoglalás képének köszönhetünk néhány páratlan, valóban a dokumentáció objektivitását megőrző felvételt. Schabinszky László miskolci fényképész Munkácsit kísérve a miskolci piacra, hogy hiteles magyar figurákat találjanak és fotózzanak le, a festő kérésére egy éppen a vásártér mellett tartózkodó kompániát örökített meg.

Szerencsénkre fent maradt néhány tucat olyan műtermi felvétel, ahol láthatóan nem a fényképész cibálta be a vászon elé a cigányokat, hanem a polgárisult kinézetű cigányok rendeltek magukról képeket. A korabeli műtermi fényképezkedés szabályainak keretén belül itt mégiscsak úgy néznek ki a cigányok, ahogy az számukra kedves, s amellyel valóban üzeni akarnak a világnak és az utókoroknak: ezek és ilyenek vagyunk mi. Természetesen ezeken a képeken feltaláljuk a kor és a környező parasztok vagy ipari munkások ízlését és divatjait: a kisgyermek ravatalát körbeálló család, a négyéves forma legényke ujjá közt tartott cigarettá, a tekintélyes férfi szájában lógó tekintélyt parancsoló hosszúszerű pipa, a hegedülést mimelő mozdulat beállítottága jelzi ezt. Ez a legtisztább viszony ugyanakkor a fényképész és a fényképezett között, ideológiamentes, kizárólag polgári szerződésen alapul. (A Néprajzi Múzeum Fénykép gyűjteményébe az 1920-as évek elején került jó néhány fényképész műhely anyaga, amelyekről joggal feltételezhetjük, hogy a többségük néhány évtizeddel korábban készülhetett. Ilyen szisztematikus gyűjtésre később már nem került sor, így az 1920-as évektől nem állt rendelkezésünkre jelentősebb műtermi fotóanyag. Az utóbbi években azonban elkezdődött egy tematikus helyszíni gyűjtés, ahol már cigány családok családtörténeti vonatkozású, műtermi és amatőr „privát” felvételeit is gyűjtjük.)

A társadalom peremén: a szociofotó és az etnográfiai fényképezés

A két világháború közötti időben még nem válik külön a cigányok képi ábrázolása más szegény csoportok (agrárproletárok, kivándorlók, kilakoltatottak, ingyen konyhára járók, koldusok, nyomorékok) ábrázolásától. A szociofotó a cigányok jelenlétét nem etnográfiai kuriózumként kezeli, hanem egyenlőnek tartva őket a nem cigány származású szegényekkel. A szegénység egyetemesen marginális, megalázott és kismizett helyzetét ábrázolják. Cigány és nem cigány szegények egyaránt a fennálló hatalommal, az igazságtalan társadalmi berendezkedéssel perelnek. A szociofotó talán természetéből következően a társadalmi egyenlőtlenségekre próbálja a társadalom figyelmét felhívni, és hol csak szánalmat, máskor azonban szolidaritást is akar kelteni. A művészek nem is tartják mindig fontosnak a képek meghatározásánál feltüntetni a képeken szereplő emberek esetleges cigány származását. Számukra a szegénység még nem etnicizálódik, tehát nem etnikus, hanem osztály jellegét emelik ki. A gyermeki meztelenség, a gyermekét szoptató anya – mintegy a betlehemi istállót idéző környezettel – még nem válik speciálisan cigány ábrázolás típusává. Ebből a korszakból talán Kálmán Kata nevét érdemes külön kiemelni. Kálmán Kata híressé vált Tiborc és a Szemtől szemben című köteteiben megtalálható paraszt ábrázolásai mellett a cigányok megjelenítése is beletartozik a szegények képi világába. Kálmán Kata egyik későbbi elemzője azt fejtegeti, hogy „A szegénység megfigyelése, anélkül, hogy a látottak személyesen érintenék őket, a középosztálybelieket büntudattal töltötte el. Kálmán Kata képei azt a tragédiát mutatják, ami a

riporter szívében és tudatában, de nem szükségszerűen modelljeiben játszódtott le. Amit a néző lát, az nem a szegénység, hanem Kálmán Kata reagálása a szegénységre” írja Simon Mihály *Összehasonlító magyar fotótörténetében*.

A harmincas évektől bontakozó etnográfiai gyűjtés és fénykép-dokumentáció nem különösebben figyel a szociofotó által felmutatott valóságra, hanem elsősorban szakmai elgondolások erősítéseként a cigányok munkavilágát ábrázolja. Ekkortól sokasodnak az etnográfiai fotótanulmányok illetve fényképsorozatok. A kutatók érdeklődése az ősi és hagyományosnak gondolt cigány mesterségek felé fordul. Teknővájókat, kovácsokat, rézműveseket, téglavetőket egyaránt fényképeznek. A cigánynak nevezett mesterségek etnográfiai dokumentálása azonban a 40-es évek végétől válik igazán szisztematikussá. A legpregnansabb példája ennek Bakó Ferenc csengőöntő sorozata. Erről az etnográfiai érdeklődésről azonban elmondható, hogy az etnográfusok nem az egyes cigány csoportok kulturális rendszerének egésze iránt érdeklődnek, vagyis a kutatás tárgya nem a cigányok, hanem a kutató érdeklődésétől függően egy-egy mesterség, vagy általában az ipartörténet, s csak ennek illusztrációjára szolgálnak a cigányok. Az 1960-70-es évek etnográfusainak fényképfelvételei már csak véletlenül és egyre kisebb mértékben érintik a cigányokat.

Sematizmus és realizmus: az 1960-70-es évek oppozíciói

Az 1961-es párthatározatot megelőzően egy olyan – nem egészen egy évtizedes időtartamú törekvést regisztrálhatunk, amelyik majdnem olyan, mint a szociofotó világa, azonban figyelmes vizsgálat után attól jól különválasztható. 1957-től a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége keretén belül László Mária vezetésével folyik egy a cigányok élethelyzetét dokumentáló munka (cigányok panaszos levelei alapján életkörülményük feltárása, a problémák javítását segítő intézkedések előkészítése), amely valójában az említett határozatot hivatott előkészíteni. A Munkaügyi- és az Egészségügyi Minisztérium megyei és járási szintű jelentéseket és összeírásokat kér a cigányság tragikus körülményeinek megismerésére. Mind a Cigány Szövetség, mind a minisztériumok munkáját képes dokumentáció kíséri. A cigányok ábrázolása azt hivatott demonstrálni, hogy a cigányok élethelyzetének megváltoztatására elérkezett az idő, szegénységük az átkos múlt öröksége, amelynek fennmaradása hitelteleníti a társadalmi egyenlőségre törekvő szocialista rendszert. Ilyenformán a cigány-kutatások eredménye legitimálja magát a párthatározatot. A képeken szereplő embereknek és környezetüknek elsősorban azt kell hitelesíteniük, hogy az a világ, amelyről a képek szólnak, az a cigányok világa s már nem általában a szegényeké. Ebből következően ezek inkább távolságtartó képek, az emberek szegényes környezetét mutatják be: a mélyen felvágott kátyús, sáros utat, a legelő – vagy erdőszéli település – piciny sárkunyhóit, putri-sorait; a meztelen gyerekek csapatát; az üres lábasban étel után kutató piszkos és éhező gyermeket. Közeli képeket: arcokat, szemeket és kezeket, az anyjához bújó gyermeket, gyermekét átölelő anyát, a szegénységben is összetartó embereket és azok melegségét (ahogy az megjelent a két háború közötti anyagban) ritkábban látunk. Helyette illusztrációkat szemlélhetünk, a változás szükségességét igazoló, konstruált képeket. Gyűjteményünk legtöbb darabja László Mária, az egykori szövetség 1957-59 közötti elnökének hagyatékából maradt fent.

Az MTI „hurráoptimizmusa”

Az 1960-70-es években egy új műfaj és hivatal képei veszik át a főszerepet. Erről a korszakról szóló ismereteinket az MTI fotóanyagának forráskritikai tanulmányozásával szerezhetjük meg. A mezőgazdaság átszervezését és a parasztság likvidálását követően a vidéki cigányság elveszti létalapját, a paraszti gazdaság nyújtotta megélhetés relatív biztonságát. A falusi térségek cigánysága egyre nagyobb krízis helyzetbe kerül, amely már az 50-es évek második felében fennálló szocialista társadalmi rend legitimitását is megkérdőjelezi. A cigányság körében tapasztalható nyomor és szegénység, analfabétizmus és munkanélküliség ellentétben áll a szocializmus vallott értékeivel: a kívánt egyenlőséggel, a dolgozók megélhetésének biztonságával és a szegénység megszüntetésével. A cigányság – mint társadalmilag elmaradt réteg – beilleszkedése érdekében 1961-ben az MSZMP KB párthatározatot tesz közzé, melyben célul tűzi ki az analfabétizmus leküzdését, az iskoláztatást, a telepek és putrik felszámolását, és emberi lakhatásra alkalmas házak megépítését, illetve a cigányság munkába állítását. Ennek a politikai célnak lelkes szószólója és illusztrátora az MTI, és annak „hurráoptimizmusa”. A párthatározatot követő évtizedek propaganda fotói arról szólnak, hogy (elsősorban a párt jóvoltából és segítségével) megváltozik a cigányság élete, a gyerekek boldogan járnak iskolába, a felnőttek munkájuk nyomán új otthonokat emelnek, konszolidált családi életet teremtenek, a tanácsok pedig megszüntetik a régi szegény-telepeket és új házakhoz segítik a cigányokat. Ebben a műfajban az egyik legszebb kép az 1963-ban készült felvétel, melyen "a kis Lázár Jani II. osztályos tanuló segít Lakatos Péternek a tanulásban". A kisfiú fehér ingben, nyakkendőben, svájci sapkában tanítja őrni az idős, sötét öltönyös, nyakkendő nélküli, fehér inges, kalapos, idős embert. Jani bal kezét az öreg vállára teszi, jobb kezével pedig az öreg jobb kezében tartott ceruza mozgását segíti. Mindketten a füzetre merednek, de mégis úgy érezzük, hogy a jövőbe néznek. A kisgyerek leküzdö a múlt átkos örökségét, az analfabétizmust és utat mutat az értelmes jövő felé. A kérdés valójában az, hogy az MTI képek a cigányokról szólnak, vagy olyan cigányokról, akik részesültek e politikai határozat

áldásaiból. Vagy inkább arról a politikai rendszerről zengnek, amely jobbra az ideológiai jelentések szintjén oldja meg a cigányok a társadalom többsége által megfogalmazott problémarendszerét.

Az ellenzéki szociofotó

Az MTI „hurráoptimizmusára” reagálva alakul ki a 70-es évek szociofotó világa. Tíz évvel a párhatérozat után a Kemény István által vezetett országos reprezentatív cigánykutatás számtalan pontján cáfolja a politikai döntéshozók sikereket harsogó optimista képét. A kutatásban résztvevők több írásukban is azt bizonyítják, hogy nem sikerült felszámolni a szegénység kérdését, a cigányok döntő többsége nemcsak hogy szegény, de szegregált és diszkriminált is. A fiatal kutatók alapvetően a rendszert teszik felelőssé a cigányság társadalmi hátrányaiért. A szegénység felmutatásával, amellyel azt bizonygatják, hogy a szocializmusban is van szegénység, a rendszer ellenzékévé (ellenségévé) válnak. Erre a folyamatra talán a legnagyobb hatást Schiffer Pál dokumentumfilmjei tették. Schiffer a kutatásban részt vett szociológusokkal, Andor Tamás operatőrrel a hetvenes évek elején három dokumentumfilmet készített. A *Fekete vonat* a munka világát, a Mit csinálnak a cigány gyerekek?, az iskola világát, míg a Faluszéli házak a telepekről való kijutás nehézségeit tárja fel. Féner Tamás a stáb tagjaként, a forgatást kísérő fotósaként készít megrázó felvételeket. Simon Mihály fotótörténete ma úgy emlékezik meg Fénerrel, mint aki összetörte a „magyaros stílus és a szocialista realizmus öntömintáját”. Féner akkortájt készült képei ma úgy jelennek meg, mint Észak-Magyarországon, a hetvenes évek első felében fotografált képek. A Féner Tamást követő, a társadalmi problémák iránt érzékeny fotóművészek részben illusztrálják, részben önálló művészi tevékenységük során a fotóművészet eszközével ábrázolják a szegénységet, és így a cigányság körében is uralkodó szegénységet. E szociofotósok nem a cigányok világának komplexitását ragadják meg, hanem alapvetően, mint az MTI fotók, és mint a rendszer opponálói a szegénységet ábrázolják, ezzel reagálva az MTI fotók konstruált cigány képére. Így a szociofotósok egy másik cigány világot konstruálnak.

A szociofotó hagyományának továbbélése

Ennek a szemléletmódnak még a 80-as, 90-es években is voltak követői, de az ideológiai magyarázatokban némi módosulás következik be. A 70-es évek szociofotója a nyomor ábrázolásával politikai tettet hajt végre. A 90-es évekre a nyomor ábrázolása, részben konvencionális kifejezési formává szelidül, részben pedig egy új ideológiai mozzanatot tartalmaz. Horváth M. Judit – aki hosszú időn keresztül az *Amaro Drom* roma kulturális lap fotósa, képszerkesztője, majd főszerkesztője volt – rendre olyan fényképeket készít, ahol a fotók alapvető üzenete az, hogy mi romák, noha szegények, nyomorultak, számkivetettek is vagyunk, olyan értékkel rendelkezünk, ami jobbra csak a mienk és ez a szépség és a szeretet. Képei olyan portrék, amelyben a test vagy az arc szépsége oppozícióba kerül az öltözet vagy a lakás, mint környezet lepusztultságával. Férjével, Stalter Györggyel közös *Másvilág* címmel megjelent könyvük az 1990-es évtized legátfogóbb roma albuma. Egy házaspár, egy album s mégis egy más világ. Stalter képei egyben riportok, nem készülhettek akárhol, míg Horváth M. Judit képeinél a helyszín jobbra irreleváns. De legjobb, ha idézzük a beköszöntő Göncz Árpád sorait: „Horváth M. Judit és Stalter György évek óta járják a putrik világát. Azt a világot, ahol üveg helyett újságpapír az ablak, ahol egy két rozzant szék, asztal s néhány ócska fekhely a teljes bútorzat, ahol jó ha melegít és nem csak füstöl a kályha, ahol minden zugból árad a savanyú szegényszag. Horváth M. Judit portréi ebből a világból mutatnak fel sorsokat, Stalter György képei a sorsszerűséget is. A képeknek történetiségük, reménytelenül kudarcra ítélt távlatuk van. Az előbbieket lírai színeit az utóbbiak keménysége szinte a végtelenségig felnagyítja.”

Időben vissza kell ugrani két évtizedet, hogy a szocialista realizmus optimizmussal spékelt világától a szociofotóig ívelő pályán megemlékezzünk egy ugyancsak hosszú korszakot befolyásoló műről: Tamás Ervin és Révész Tamás *Búcsú a cigányteleptől* riport-könyvéről. A szövegr riportokat Tamás Ervin, a fotóriportokat Révész Tamás készítette. Abból következően, hogy szöveg és kép szerves egységbe kerül, a fotók a konkrét és valóságos, az egyedi és a történeti kontextusába helyeződnek. A képek többek és kevesebbek is, mint metaforák. Egyetlen kép sem akarja magába sűríteni az ilyenek voltak, vagy az ilyenek lettek a cigányok gondolatot, hanem mint egy képregényt olvasva, van eleje és van vége a történetnek (a magyarországi cigányok néhány évtizedes igencsak differenciált történetének). A fotók azonban jelen idejűek, és vannak köztük, a szegénységet, társadalmi elmaradottságot ábrázoló képek, illetve a reményteljes változást, a társadalmi egyenlőség bekövetkeztét idéző képek. A kép nem propaganda eszköz Révész kezében, ő nem is „hurráoptimista”, nem is a politikai hatalom legitimitását félti, hanem valóban azokkal érez együtt, akiket lefényképez, s az ő emberi boldogulásukért izgul, mintegy jobb jövőt akarva varázsolni. Csak úgy érthetjük képeit, ha egymás mellett látjuk a földkunyhó előtt hóban táncoló kislányokat és a munkából hazatérő, a vonatban fáradtan alvó férfi fotóját.

Az antropológiai megközelítés

A 70-es évek végétől már a szociológia tudományában is egyre többen hangoztatják, hogy a cigányok kultúrája nemcsak szegénység kultúra, hanem alapvetően egy olyan etnikus kultúra, mely identitását és társadalmi különállását kulturális és szimbolikus eszközökkel is kifejezi. Ezek az antropológiai törekvések már valóban a

romákról szólnak, azt próbálják meg ugyanis feltárni és a fotó kifejezési eszközével világossá tenni, hogy mi a roma kultúra és társadalom lényege, ami számukra az életből a legfontosabb. Úgy szólnak a romákról, úgy ábrázolják őket, amilyenek ők maguk akarnak mutatkozni. Ez a törekvés alapvetően abban különbözik az etnográfiai dokumentációtól, hogy egy-egy képbe sűrítve képes elmondani egy-egy eseménynek a hangulatát, érzését és ilyenformán az emberi élet értelméről vagy lényegéről beszél. Példának elég legyen idézni Horváth Dávid egy-egy lakodalmas fotóját, ahol a multság, a testvériség, a tisztelet megadása, a pillanat örömeivel való élni tudás illetve a multságban való kimerülés fáradtsága sűrűsödik. Hasonlóképpen átérezzük a cigánynak és számkivetettnek lenni érzés élményét Rákosi Péter felvételen, ahol egy erdélyi menekült család tölti éjszakáját a Nyugati pályaudvar kövezetén.

Hajnal László Endre és Bódi László antropológiai feldolgozásai konkrét közösségekről szólnak, és nem akarják megfigyeléseiket a cigányság egészére vonatkoztatni. Az egyik feldolgozás egy sikeres és kiterjedt kereskedői, oláh cigány identitású, fővárosi családot mutat be, annak egyediségére koncentrálna. A másik egy nagyobb lélekszámú falu magyar és oláh cigány csoportjának egymáshoz közeledő, a szegénységben közös kulturális normákat kidolgozó törekvéseit dokumentálja. Mindkét feldolgozás közös abban is, hogy nem hagyja magára a képek nézőit, hiszen kisebb tanulmány, magyarázó szöveg kíséri a fotókat. Az antropológusok hosszú időt töltöttek a vizsgált közösségekben, az emberekkel baráti viszonyt alakítottak ki, így képessé váltak arra, hogy ne csak belülről lássák, hanem meg is értsék a vizsgált kultúrát. „A munkát nagymértékben segítette az a baráti viszony, amely a hosszú évek alatt alakult ki köztem és azok között az emberek között, akiknek az életét szeretném megismerni és megismertetni. E baráti viszony létrejött és elmélyülése csak úgy volt elképzelhető, hogy sok időt töltöttünk együtt a hétköznapiakat és az ünnepeket, az örömteli dolgokat és a nehézségeket tekintve egyaránt” – emlékezik Hajnal László Endre. Bódi László mintha csak megtoldaná ezt: „És én magammal viszem őket, ott vannak nálam: a hangkazettákon, a mozgóképeken, a fényképeken, a szemhéjam alatt. Sohasem tudok szorongás nélkül megjelenni közöttük, és sohasem tudok lelkiismeretfurdalás nélkül távozni közülük. Számomra sokkal többet jelent a roma kultúra, mint egy lehetséges antropológiai kutatás tárgya. Talán már sikerült átlépni azt a küszöböt, amely az őszinte megnyilatkozások kiindulópontja. Az antropológus azonban nem áruló. Mindaz, amit az emberek saját világukról megosztottak velem, csak toleranciával és hasonló őszinteséggel szabad továbbadni mindazok felé, akiket olykor egy értelmetlen és érthetetlen beidegződés elbátyázott a másság iránti előítélet-mentes érdeklődéstől és megértéstől.”

Az utóbbi tíz évben egyre több, a különböző roma csoportokhoz antropológiai szemlélettel közelítő, s az embereket evvel az attitűddel fényképező fotográfust ismerhettünk meg.

A sajtó, és a sajtófotó cigány-képe

A korábbi feldolgozások direkt módon nem foglalkoznak a sajtófotókkal, jóllehet az MTI hatvanas-hetvenes évekbeli tevékenysége jelentős teret kap, s több felvétel jelenik meg néhány vezető roma lapban is, immár a kilencvenes évekből. Érdemes tehát e kérdésre, a romák sajtóbeli (képi) bemutatására is kitérni. Szerencsés helyzetben vagyunk, ugyanis Bodnár Ilona 1996 és 2000 között feldolgozta és elemezte négy országos napilap romákról tudósító képi anyagát. „Elsődleges hipotézisünk szerint a kilencvenes években készült szociológiai felmérések által kimutatott előítéletesség, távolságtartás, valamint a cigánysággal kapcsolatos sztereotip gondolkodás lesznek a képek strukturáló erői. Ikonográfiai elemzésünk előítéletességet nem mutatott ki, de távolságtartást, a cigányság külsoportként való érzékelését igen. A társadalmi beágyazottság elégtelensége a helyszínek, a hátterek kiválasztásában nyilvánult meg... A sztereotip gondolkodás elemei a téma körülhatárolásában nyilvánulnak meg: azokban a szempontokban, témákban, amelyekkel bemutatják a cigányság helyzetét -szociális problémák, etnikai konfliktusok- és azokban is, amelyek hiányoznak: a munka világa, a cigányság belső differenciálódása, így pl. a legdinamikusabb, legaktívabb középrétegek élete.” Mindez azért fájdalmas, mert ez az ábrázolásmód, a szélsőségek hangsúlyozása és a be nem avatkozás, illetve a távolságtartás nem oldja a többségben kialakult sztereotipizált cigány képet, nem segíti a szolidaritás kialakulását, „így nem segíti a cigányokat sem önazonosságuk megkonstruálásában”.

Valószínűleg az a sosemvolt, hamis világ sem segít az önkép, önbecsülés pontosabb kialakításában – végső soron az önazonosság megkonstruálásában – , amelyet az 1960-as évek stílusában fogalmazott és szerkesztett kormányzati brosúrák, és költségvetési támogatással megjelentetett roma lapok sugallnak. 2000-ben az Etnikai Hivatal több nyelven is megjelentet a romák helyzetéről egy könyvecskét, amelyben 26 színes fotót közölnek. Roma önkormányzati vezetők a parlamentben, neves festőművésszel ráz kezét a miniszterelnök, a hivatal vezetője az Országos Cigány Önkormányzat vezetőjével parolázik, kiállítási megnyitók, zenekari fellépések, festmények, új lakás, boldog diákok számítógéppel, idős kosárlövő szemlélődő gyermekekkel. Mennyi siker, mennyi boldog arc. A legemblemikusabb talán az a kép, amelyen három férfi feltehetően a mezőre indul. Vállukon kapa vagy horoló, az egyik szerszám nyelére még egy vadonatúj demizsont is felhúztak, így mosolyognak ránk. Szabad kezükkel mindannyian V betűt formáznak, amely kultúránkban egyértelműen a győzelem jele. Ugyan miben győztek, vagy győznek? Nem sokkal megnyugtatóbb a Kethano Drom vagy a Világunk képi világa. Az éppen aktuális politikai vezető folytat megnyugtató és komoly tárgyalásokat az éppen

Mindezek ellenére a RomNet honlapján és a Rádió C műsoraiban egy indulatos és talán hosszadalmas vita bontakozott ki arról, hogy milyen képek jelenhetnek meg egy kiállításban, nem pedofil és rasszista-e az a tárlat, amelyen meztelen gyermekekről, szegénytelepekről készült fotók jelentik az etnikus kultúrát, s ezen túlmenően, megengedhető-e, hogy nem romák reprezentálják a cigányok kultúráját, mutassák meg a romák társadalmi, szociális helyzetét?³

aktuális roma vezetővel. Esetleg tudományos tanácskozásról láthatunk – feltehetően okos emberek gyülekezetről, előadókról és hallgatókról – meggyőző képeket, hogy tudniillik minden jól halad, minden rendben van. Ezek a képek kölcsönösen legitimálják mindkét oldal szereplőit. Ne aggódjatok testvérek, ügyetek jó kezekben van. Van aztán a lapokban olyan cikk, amihez nem készült képriport. Ilyenkor jöhet az országos – mondhatnánk a többségi – sajtóból jól ismert konzerv megoldás, amikor néhány töltelék-, vagy vágóképre van még szükség: szegény cigányok, putrinak mondott lakások, tiszta arcú, őszinte tekintetű, de éhes és rongyos gyerekek, füstölő sparhelt, babakocsit tologató testvér. És itt már eltévedünk. Az, ami egy más kontextusban, egy riportban hiteles és meggyőző kép, az itt megalázó dekoráció, girland, töltelék, az önkép frusztrációjának elősegítője, mellyel végül is hozzá lehet járulni a szegénység etnicizálásához.

Lehetséges válasz a kiinduló kérdésekre

„Kiderülhet-e egy fotóalbumból, egy azt követő kiállításból, a gondolatban tovább épített kép-gyűjteményből, hogy milyenek is igazán a cigányok?” – írtuk még néhány évvel ezelőtt, s meg is válaszoltuk: „Nehezen. És nemcsak azért, mert azok a privát fotók, amelyeket romák készítenek romákról, magukról, hiányoznak, hanem azért mert majd minden felvétel ideológiailag terhelt. Ezért nagyobb biztonsággal tudjuk azt megmondani, hogy különböző fényképeszeti, tudományos és politikai iskolák hogyan gondolkodnak a cigányokról, mint azt, hogy ténylegesen milyenek a cigányok. Mégis, talán nem hiábavaló ezeknek a képeknek a közzététele, mert gondos "filológiai és filozófiai" munkával a képek és tények egymásra vetítésével világossá válhat, hogy amit látunk az nem biztos. Hogy az, amit látunk és amit nem, vagyis a sokféle konstruált valóságból talán egy új valóságot alkothatunk magunknak, amiről hisszük, hogy igazabb, szebb és a romák számára is vállalhatóbb.”

Ez a mostani kiállítás abban haladja meg az előző esztendő próbálkozásait, hogy megkísérli néhány családi fotóalbum képein, amatőr fotósok felvételein keresztül is megmutatni azt, hogy milyen az a világ, amelyet belülről próbálnak meg megélni bemutatni, még ha felvételeik nem is mindig mentesek a már ismert képi sztereotípiáktól. Két tényezőt azonban szükséges kiemelni. Egyrészt ezeken a képeken keresztül kinyílik a romák tagolt „társadalma”, pontosabban kiderül, hogy találhatók romák a középosztály soraiban is, másfelől pedig világossá válik, hogy azok az emberek, akiknek „szegénységét, rendetlenségét” ábrázolják egyes felvételek (jobbára középosztályi nézőpontból), azok az emberek egészen más világot képzelnek magukról és maguknak. A fényképezés során létrejövő kiszolgáltatottság szembesül a valódi megmutatkozás vágyával.

³ Néhány nappal a kiállítás megnyitója után a RomNet internetes honlapon Csík Tamás jeletetett meg egy írást a kiállítással kapcsolatban, melynek kapcsán Havas Gábor írt nyílt levelet a főszerkesztőnek. Havas Gábor levelét azonban megelőzte a Rádió C stúdióbeszélgetése Csík Tamással. Havas levelére válaszolt Báder Csaba és Csík Tamás is. Némi röstelkedéssel idézem e levélváltást és rádiós beszélgetést, mert túlon túl is sokat szerepel nevem, de mert azt gondolom, hogy sokkal fontosabb dolgokról van szó, mint személyemről, nem irtom ki nevem, mely értelemszerűen behelyettesíthető volna mások nevére is. Én egyébként nem szólaltam meg ebben a vitában. (Itt jegyzem meg, hogy az etnofoto.hu és a RomaPage internetes portálok végig figyelemmel kísérték a több szálon zajló vitát, melynek során több írást is közöltek.)

Csik Tamás: Lehet-e cigányellenes egy fotó-kiállítás? Van-e joga a cigányságnak az arcához?

RomNet 2005. április 8.

Cigányként megvetéssel és undorral néztem a Millenáris parkban azt a fotókiállítást, amelyet magyar szervezők állítottak ki cigányokról. Sőt, eszembe ötlött az is, hogy nem kellene-e az adatvédelmi biztos állásfoglalását is kikérnem, mert szerintem adatvédelmi és személyiségi jogokat is sért. Beszéljünk világosan: Ki kérdezte meg ezeket az embereket először is, hogy ők cigányok-e, és vállalják-e ezt a fajta megjelenítést magukról?

Ki kérdezte meg a gyermekek szüleit, hogy gyermeküket ilyen lejárató élethelyzetben és módon mutogassák, mint a cirkuszi majmokat? Aztán kíváncsi lennék arra is, hogy melyik nemzeti kisebbség engedné meg, vagy melyikkel mernék megtenni, hogy ilyen megalázó módon mutassák be. Főleg amikor azért küzd, ez a nép, hogy az előítéletesség, a rasszizmus, a diszkrimináció csökkenjen Magyarországon, Európában.

Aztán, ami teljesen felháborított, hogy külföldi és magyar fiatalok hangos röhögésétől volt zajos a kiállítócsarnok, mikor fiatal cigánylányok és kisfiúk meztelen képeit nézegették. Normális esetben ez nem pedofil bűncselekmény? A szervezők bűncselekmény sorozata a kiállítás látogatókat bűnrészessé teszik?

Viszonyításul például vannak élethelyzetek a magyar parlamentben is, de biztos, hogy egyetlen honatyát és honmamát sem fognak úgy lefotózni, hogy folyik az orra vagy a slicce nyitva, netán a szoknyája a nyakába van a WC után. Nem azt a képet fogják odarakni az újságba róla, mikor az ország jövőjéről nyilatkozik. Ha cigány emberek mutatnák be a színes, gazdag életüket, és a szegénységüket is és állítanák össze a kiállítás képeit, szép nemes büszke emberi arcukat láttatnák, a minden napi életért, az életben maradásért vívott küzdelmüket. Szuhay Péter kurátor a Néprajzi Múzeum munkatársa pedig, állati sorsokat mutat be, állati módon. Nem vagyunk állatok kurátor úr, emberek vagyunk, az Ön kortársai, a politikai és az értelmiségi elit kortársai. Nincs joga sem Önnek, sem másnak, olyan negatív képet közölni rólunk, amellyel eltávolít, elidegenít bennünket a nem cigány kortársainktól, állampolgártársainktól, a mai kortól. Mi itt és most ebben a korban élünk, ennek a kornak vagyunk az áldozatai, most éppen az Ön tevékenységének. Ne gerjessze, és ne táplálja az előítéletelességet. Nincs joga, hogy a cigány kultúrát és hagyományainkat, a többség által ránk terhelt, iszonyatos szegénység látszatán úgy tüntesse fel, mint valami félelmetes kannibál népet megvetni való silány kultúrával. Kurátor Úr! Ön tévedésben van. Gyönyörű kultúránk van, tele szépséggel, amely része az egyetemes emberi kultúrának. Addig ne rendezzen rólunk semmilyen kiállítást, amíg nem ismer minket! Az a tény, hogy diplomája és pozíciója van, nem hatalmazza fel erre, sőt fokozottan felveti a szakmai alkalmatlanságát, értelmiségi felelőtlenségét.

A véleményemmel lehet egyetérteni, vitatkozni, és lehet tiltakozni ellene. Várom, hogy megszólaljon a vitában a romaügyi politikai államtitkár, Teleki László és a kulturális miniszter stratégiai főtanácsadója a cigányszármazású Kállai Katalin az MSZP elnökség tagja. El kell mondaniuk azt is, ha anyagilag és erkölcsileg támogatták a cigányellenesség gerjesztésében élenjáró állami produkciót. Nyíltan kérem Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman, Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos, Bozóki András kultuszminiszter, Göncz Kinga esélyegyenlőségi miniszter és nem utolsó sorban a kormány egyetlen tárgyalópartnere az Országos Cigány Önkormányzat politikai állásfoglalását ez ügyben. És vajon hol vannak ilyenkor a néprajztudomány jeles képviselői, a szakmai etika védelmében?

Ma ünnepeljük a nemzetközi romanapot. Beárnyékolja ünnepünket, a demokrácián ejtett folt. Ez a folt álságosan képekbe van bujtatva, sunyin és gyáván. Igazi céljait tekintve ugyanakkor a fotósok háta mögé bújva, nagyon is bátran neki megy a cigányoknak. Mi cigányok pironkodva, megalázottan, igaz-arcunktól megfosztva lehatatjuk a fejüket, türelmesen várva, mikor koppint a fejünkre a gazdánk, akinek a szakmája éppen most néprajzkutató. Mert úgy tűnik szerinte, ennyire vagyunk képesek. Elfogadni és azonosulni a megalázásunkkal, eltűrni, hogy ez az ember elvegye az arcunkat. Úgy tűnik eszébe sem jutott gátlástalanságában, hogy a romák tiltakozhatnak, vagy netán lerombolják ezt a kiállítást. Április 20-ig a cigányoknak nem lesz több kenyere, de a cirkusz a nép szórakoztatására prolongálva van. Tessék szórakozni, tessék röhögni az állami cirkusz várja a népet!

Csik Tamás az Integrációs Roma Szövetség elnöke

Csik Tamást hamarosan, április 13-án behívta a Rádió C-be egy esti, élő beszélgetésre Fátyol Tivadar akkor még szerkesztő. (Néhány nappal később, április 18-án megjelent a beszélgetés legépelt változata a RomNet oldalain is.) A beszélgetés elején a velem, a Teleki Lászlóval és a Péterfalvi Attila adatvédelmi biztossal készített korábbi telefonbeszélgetésből is bejátszottak részleteket. Én egyébként a kiállítás megnyíltán másnapján, még Csik Tamás levelét hetekkel megelőzően ugyancsak Fátyol Tivadar élő műsorában egy egész órát beszélgettem a kiállítás koncepciójáról. Az alábbiakban a rádiós beszélgetés néhány, a problémát erőteljesen tematizáló elemét idézem, kivonatát adva ezzel a műsornak is:

Csik Tamás: Az első, mikor kinyitod az ajtót a kiállítás felé, egy elég nagy méretben főtt szembetalálkozol egy cigány gyerekkel, aki a dögkútba van, és könyökig benne van a disznóban - tiszta mocskok az egész helyzetkép, az egész beállítás, ez egy fiatal gyerek, nincs 18 éves szerintem. Még mielőtt bármit is mondanék, ajánlom a tisztelt hallgatók figyelmébe, hogy április 20-ig meg lehet tekinteni ezt a kiállítást, és hogyha itt én nem tudom önöket meggyőzni, és azokat az embereket, akik most itt nyilatkoztak ezekben a témakörökben, én azt gondolom, hogy a nagyközönség el fogja tudni dönteni pro és kontra, hogy igazam van, vagy esetleg valamilyen formában adatvédelmi szempontból kifogásolható-e, aggályos-e ez a kép..... Megmondom az igazat, Tivadar, hogy indulatok kavarnak, és érzelmek. Azt mondom, hogy aki látja ezt a képet - ne haragudjon senki, hogy ilyet mondok a rádióban - mikor kijön erről a kiállításról, lehet, hogy három percig le kell ülni neki, mert borzalmasak a képek. Azt mondom, emberek vagyunk. Állati sorsokat mutatott be itt Szuhay Péter, állati módon. Még egyszer mondom, a legnagyobb dilemmám az, hogy a zsidók meg mernék-e engedni, hogy Szuhay Péter ilyen kiállítást csináljon róluk. Én kifizetem. Jöjjön, csináljon, hozzon olyan képeket, becsületszavamra az Integrációs Roma Szövetség kifizeti az egészet, ugyanilyen mennyiségű képet, és odaáll, és ugyanennyi nyitva tartással - de nem a zsidókra akarom ezt kihegyezni, meg egyik nemzetiségre sem, csak azt akartam ezzel mondani, hogy mindenkinek van önvédelmi rendszere. Hála a Jóistennek, most, ahogy megszólaltak a rádióban, úgy látom, működik a cigányoké is. Egyszerűen kellene hogy működjön ez ellen fellépni, és nagyon szeretném, hogyha

nagyon sokan a cigányok ebben a dologban egységesen, pártállástól függetlenül gondolkodjanak, a saját sorsukról.

Benga Oláh Tibor: Jó estét kívánok, Benga Oláh Tibor vagyok, a Budapest, Józsefváros Önkormányzat képviselője, és a Fővárosi Önkormányzat képviselője, Józsefvárosban az Emberi Jogi és Kisebbségi Bizottság elnöke, a fővárosban az Emberi Jogi és Kisebbségi, Vallásügyi Bizottság alelnöke. Úgy szólok hozzá a műsorhoz, mint egy cigány ember, és mint e két bizottságnak elnöke és alelnöke. Szuhay Péter úrnak üzenem: hogy rendkívül gyalázatos ez a kiállítás, mert évtizedek óta csak a cigányokat a szennyben, a piszokban és a gyalázatban fotózzák, és ha filmeket készítenek, akkor csak a gyalázatot mutatják. Egyszerűen undorító. Ezen a kiállításon szerepel egy olyan kép, amikor az ablakban áll egy kicsi kis lány, és alulról fotózzák, hogy meztelenül látszódjon mindene, hogy a szoknyája alá befotóznak - egyszerűen túrhetetlen, emberi jogokat sért! Az emberi jogokban sértenek meg minket cigányokat, és egyszerűen ez gyalázat. A szép cigánylányokat, a szép cigány embereket, a kultúránkat, az értékeinket soha az életben ezek az emberek, ezek a magyar emberek, akik a cigányok pénzén élnek, soha nem mutatták be korrektil. Igaza van Csík Tominak, hogy végre már lépett, és ezt a nagy nyilvánosság előtt a jövőben sem szabad abbahagyni. Gratulálok a Tominak, hogy egyáltalán ebben az ügyben nyilatkozik, és a Rádió C-nek is, hogy egyáltalán ezzel foglalkozik. A jövőben is a Bizottságok elé fogom terjeszteni, és vizsgálatot fogok követelni a Bizottságok nevében, hogy ilyenek ne forduljanak elő, mert a cigányokat csak úgy mutatják be, hogy piszkosak, retkesek, buták. Nem igaz! Szépek, erkölcsösek, gyönyörűek, és a kultúránk világhíres. Csókollak benneteket, és sok szerencsét kívánok!

Csorba Lajos: Jó estét kívánok! Üdvözöllek Csík Tomi barátom, és nagyon örülök, hogy megint te vagy az a roma, aki ilyen helyzetben az első hangját adja. Végighallgattam a Teleki államtitkár úr mondókáját, ami kicsit felidegesített. Mert megvárja, hogy a Csík Tamás majd írja le, és tegyen jelentést, és kérje meg, hogy vizsgálja meg. Én azt gondolom, hogy ez egy nagyon rossz lépés. Én a IX. kerületi Önkormányzat Emberi Jogi Bizottságában ülök, és az ilyen hangok és az ilyen látványok engem nagyon föl tudnak bosszantani. És egyet kell értenem a Benga Tibi barátommal, aki nagyon keményen meg tudta fogalmazni, hogy is bánnak ma Magyarországon a romákkal. Minden szavával egyet kell hogy értek, és nagyon sajnálom, hogy a magyar sajtó csak negatív irányból mutatja be a cigány társadalmat - koszosak, szutykosak, tudatlanok, analfabéták. Azt nem mutatja be, hogy hány doktorunk van, hány főiskolásunk van, és hogy milyen is a mi igazi kultúránk. Nem a szennyet kell bemutatni Magyarországon és gerjeszteni a diszkriminációt, hanem meg kellene már tanulni a magyar sajtónak, a magyar médiának, ha a diszkrimináció szűkítéséről és annak eltörléséről beszélünk, és emberi jogokról beszélünk egy Európai Unió országban, akkor annak megfelelően fogom tenni a számat. Tamás, én arra kérlek, hogy ne hagyj abba, én azt mondom, hogy a Ferencvárosi Roma Kisebbségi Önkormányzat föl tud mögéd sorakozni, és merem azt mondani, hogy még nagyon sok ilyen kisebbségi önkormányzat és civil szervezet a hátad mögé fog állni, és nem szabad hagyni, hogy Magyarországon ezt tegyék a romákkal. Tamás, erős legyél, és ne hagyj magad sarkba szorítani, kívánok hozzá nagyon jó egészséget, és erőt.

Csiki Angéla: Köszöntöm önöket, én Csiki Angéla vagyok a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségvédelmi Egyesületének az alelnöke, és mi is mélyen fel vagyunk háborodva, Száva Vince elnök úr is ezt a kiállítást megtekintette, és nagyon lesújtónak tartja, a XXI. Században ez megengedhetetlen, hogy a cigányságot ilyen képben tüntessék fel. Mert hiszen nekünk tényleg valóban olyan gazdag a kultúránk, és ugye híresek vagyunk világszerte külföldön, hogyha meghallják, hogy cigány zene, és a gulyás, és minden, én azt hiszem, hogy méltóak vagyunk arra, ugyanúgy, mint bármelyik nép, hogy ne ilyennek tüntessenek fel bennünket, mert ez egyszerűen felháborító. Most el szeretném mondani a hallgatóknak is, hogy Száva Vince elnök úr most jelenleg is Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében van, már kb. két és fél hónapja gyűjtjük ezeket a képeket mi is, de mi ugye a pozitívumot szeretnénk bemutatni. Mert ebből a negatívumból elég! Gondolom, hogy beszélhetek a cigányság nevében bátran, mert mindenki fel van háborodva, én is, ezért lehet, hogy hallani is, mélyen meg vagyok rendülve az egészen. De viszont az Egyesület, és az Ihos József úrral, parodistával több részes filmet készítettünk a romaságról, ami bemutatja a kultúránkat, hogyan zajlik a zenésélet, a kultúra, a születésnap, névnap, tehát a pozitívumot bemutatni. Most arra szeretném kérni a cigányságot, hogy nyilvánvaló, hogy valóban menjenek el, és tekintsék meg ezeket a képeket, de nem csak a cigányságot, hanem a többségi társadalmat is, mert ugye van egy valós kép, ami a kurátor úr részéről valós kép, amihez tudjuk, hogy sajnós van ez hiba. Most ehhez hozzá szeretném tenni azt is, hogy az elnök úr már több ízben volt, ugye járva a falvakat, és a romaságon segítve.

Csík Tamás: Én szeretném, ha civil cigány emberek odamennének, és vállalom, hogy én kérem föl; odamennének, és levernék a képeket, vagy lefűjnék spray-vel, hogy valamilyen formában a cigány ember védekezzen már az ellen, hogy állandóan politikailag, erkölcsileg, vagy valamilyen formában mindig belerúgjanak. De hozzátésem, ha bármelyik nemzettel történe ez, és elmennék egy kiállításra, ugyanígy felemelném a hangomat.

(A riporter ehhez a „felszólításhoz” nem fűzött kommentárt, nem intette nyugalomra beszélgetőtársát.)

Csík Tamás: Más, amikor ömlesztve vannak rajtad, ez több száz kép, elmondom, a földszinten van vagy 500 kép, az első emeleten van vagy 500 kép, mikor "rád borítják" ezt, és végigmész, és azt látod, és azt hallod, hogy

fiatalok, magyarok, csoportosan külföldiek, ott röhögnek, megállnak egy meztelen kép mellett, kisgyerekek mellett, és ott röhögnek, beszélnek, én meg három méterrel arrébb vagyok, mint cigány vezető, és azt látom, hogy kiröhögik ezeket a képeket, jót mosolyognak rajta, én azt gondolom, hogy ez állami szórakoztatás, hát akkor igenis, rajta. Lehet velem egyetérteni, lehet vitatkozni, lehet melléállni. Én azt gondolom, hogy most két cigány ember kiállt, mellém állt. Nem kértem fel őket, és gondolom, nem hiszi senki, hogy felkérlek bárkit is. Mindig egyedül gondolkodok, és egyedül cselekszem. Az, hogyha mellém állnak, azt csak külön meg tudom köszönni, és még egyszer köszönöm Benga Oláh Tibornak, és Csorba Lajosnak is, hogy kiálltak, és hangot adtak a saját véleményüknek is.

(Két megjegyzést kell tennem, mielőtt folytatom a vita „kronológikus” menetének ismertetését:

(1) Csík Tamás Bódi László sajkócaizai sorozatának arra a darabjára utalt, mely ebben a méretben már látható volt az 1998-as Romák Közép és Kelet-Európában kiállításán is, több, az egész közösség életkörülményeit leíró felvétel társaságában. A döggút és döghússzerzés motívuma esetében az az érdekes, hogy nem sokkal hamarabb készítette Setét Tamás a Provokátor kisfilmjeinek sorozatában a 2004-es MUOSZ-Szegő Tamás díjjal jutalmazott „Döghúsevők” című, a nyíregyházi Guszev-telepen az ottani romák szegénységét igazolandó rövid filmet, ahol láthatóan megrendezett körülmények között indulnak többen a döggútra és szereznek ételmelet. (Fátyol Tivadar így mutatta be a műsort: Ez év májusában az MTV 1-es csatornáján újabb műsor jelentkezett „Provokátor” címmel. A műsor készítője a Klubrádió „Szószóló” című műsorának stábja. A „Szószóló” két éve, heti egy órában kerül adásba. A stáb vezetője Puporka Lajos, munkatársai mind az öten fiatal cigány újságírók. A „Provokátor”-ban nem kizárólag cigányokkal foglalkoznak; olyan emberek bemutatására vállalkoznak, akik egyébként sohasem kerülnének a képernyőre. A társadalom visszáságait igyekeznek meglátatni, például azt, hogyan élnek ma a szegény, vagy más okból perifériára szorult, hátrányos helyzetű emberek. A műsort hétfőnként a késői műsorsávban vetítik, ennek ellenére a nézettségi indexe máris nagyon magas. A kritikusok véleménye szerint azért rendkívül jó a műsor, mert üzenetében arra hívja fel a figyelmet, hogy a cigányság nem csak a saját problémáira érzékeny, hanem láthatóan a többséghez tartozók gondjaira is. <http://www.mediamixonline.hu>, 2004.01.02.)

(2) Benga Oláh Tibor Horváth M. Judit eredetileg az Amaro Drom címlapján megjelent, 1990 nyarán, a budapesti Bérkocsis utcában rögzített felvételére utalt. E kép megjelent 1993-as albumunk 214. oldalán, a 478-ik képként. A kritikát megfogalmazó roma politikus feltehetően nem emlékezhetett arra, hogy saját lapjában jelent meg e fotó, s arra sem, hogy annak készítője magát roma identitásúnak tekintő művész, mi több, az Amaro Drom kép-, majd főszerkesztője volt az 1990-es évek elején. A millenáris kiállításán nem, de az antropológiai fotóalbumban szerepelt egy másik „pedofil” kép is (243. oldal, 545. kép; *Gyerekek „rontáselhárító ékszerekkel”,* Porcsalma, 1992. Szuhay Péter felvétele). A képen jól átható, amint a hároméves forma ruhátlan leánykát, s a kétéves forma meztelen fiúcskát egy-egy kéz a fényképezőgép objektíve előterébe „tessékeli”. A felöltözött felnőttek (édesanya és nagymama) mintegy egyetértésben, kulturális meggyőződésből és büszkeségből rendelték meg a képet, s valójában ragaszkodtak annak elkészítéséhez. A kisgyermekkor meztelenség (miként ismerjük azt a korábbi paraszti, vagy akár csak a mai középosztályi strandi, vízparti életmódból) nem számít tabu témának. Még nincs szexuális tartalma, még nem a kiszolgáltatottságot és nem is a szegénység értelmezését jelenti, ellenkezőleg, az egészséget, az edzettséget, a szabadságot társítják hozzá. E két gyermeket nevelő felnőttek a helyi, porcsalmi magyarok és cigányok kontextusában értelmezték a szituációt. A kisgyermekkor meztelenséghez egyenesen etnikus értékek rendelődtek: a magyarok, vagyis a parasztok gyermekei kényesek, fázósak, betegségekre hajlamosak, szemben a cigányok gyermekeivel, akik edzettek, egészségesek, életrevalók. Ebből is következik, hogy a parasztnak sokkal kevesebb gyermekük van, mint a cigányoknak. A meztelenségnek, a kisgyermekkor nemi szervek megmutatásának tehát legfeljebb a termékenység képességének felmutatása lehet a funkciója. És ami a legfontosabb: ez utóbbi egy megrendelt kép, s nem a fényképész megrendezte szituáció. Horváth M. Judit képe szintén nem megrendezett, de nem is megrendelt. Egy véletlenül megtalált pillanat megörökítése, mely lehetőséget teremt mindannyiunk számára, hogy történeteket találjunk ki, miért is áll e két gyermek meztelenül az ablakban.)

Havas Gábor nyílt levele a rádiós beszélgetés utáni napokban, de még a beszélgetés lejegyzett szövegének közzététele előtt jelent meg:

Havas Gábor: Kedves Csaba!
RomNet, 2005. április 16.

Szeretném a figyelmed felhívni arra, hogy ha valaki egy (internetes) újságot szerkeszt, akkor körültekintően kell eljárnia, és a sajtóetika írott és íratlan szabályait illik betartania. A minap megjelenttél egy meglehetősen indulatos, vagdalkozó írást Csík Tamás tollából, amely alaptalan és igaztalan vádakkal illeti Szuhay Pétert, a Millenáris Parkban látható cigány témájú fotókiállítás rendezőjét. Ez önmagában rendben is van, mert ha ez a véleménye, miért ne adnád meg a lehetőséget, hogy közzé tegye. A baj csak az, hogy egyúttal a Romaversitas hallgatója is vagy, és ebben a minőségemben az elmúlt hónapokban módod volt részt venni Szuhay Péter romológiai szemináriumain, láthattad az általa és mások által készített dokumentumfilmeket, s ennek alapján, ha jól odafigyeltél (volna), megalapozott véleményt alkothattál arról, hogy mit gondol a világról, a cigányokról, hogy milyen szellemiséget képvisel. Kérdezem, neked is az volt a benyomásod, hogy Szuhay egy cigányfaló, megátalkodottan cigányellenes figura, aki elszántan dolgozik az előítéletek megerősítésén, aki lenézi és megveti a romákat? És ha nem, vajon felmerült-e benned, amikor Csík Tamás írását megkaptad, hogy megkérdezd őt: nem akar-e az írásra reagálni?

Tovább megyek. Te is ott voltál a Romaversitas hallgatói között a Millenáris Parkban, amikor közösen megnéztük az elátkozott kiállítást, és jelen voltál azon a beszélgetésen is, amely a kiállítás megtekintése után zajlott Szuhay közreműködésével. Ott több hallgató is megfogalmazta azt a félelmét, hogy a kiállított fényképek egy része erősítheti a cigányellenes előítéleteket. Szuhay erre érdemben válaszolt, elmondta, hogy mi volt a kiállítás koncepciója, és hogy miként lehet értelmezni, kontextusba helyezni a vitatott képeket. Egyébként aki kicsit is figyel a romákkal foglalkozó szakirodalomra, az tudhatja: Szuhay nem a mostani kiállítás kapcsán kezdett foglalkozni a cigányokról készült fényképek problematikájával.

A Néprajzi Múzeum munkatársaként hosszú évek óta gyűjt ilyen tárgyú fotókat és számos írásban fejtette ki a véleményét ezekről az ábrázolásokról. 1999-ben megjelent könyvében (A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája) például a következőket írta: "Kiderülhet-e egy fotóválogatásból, hogy milyenek a cigányok? Nehezen. És nemcsak azért, mert azok a privát fotók, amelyeket a romák készítenek romákról, magukról, hiányoznak, hanem azért is, mert jobbra majd minden felvétel ideológiailag terhelt. Ezért nagyobb biztonsággal tudjuk azt megmondani, hogy különböző fényképészeti, tudományos és politikai iskolák hogyan gondolkodnak a cigányokról, mint azt, hogy ténylegesen milyenek a cigányok. Mégis talán nem hiábavaló ezeknek a képeknek a közzététele, mert gondos "filológiai és filozófiai" munkával, a képek és a tények egymásra vetítésével világossá válhat, hogy mi az, amit látunk, és ismereteinket egymás mellé téve immáron lehet, hogy látjuk, amit nem látunk, vagyis a sokféle "csinált" valóságból talán egy új valóságot alkothatunk magunknak, amiről hisszük, hogy igazabb, szebb, és a romák számára is vállalhatóbb." Ehhez nem kell kommentár. Tegyük hozzá, a mostani kiállításon - ha nem is nagy számban -, de már megjelentek azok a privát fotók, amelyeket romák készítenek romákról és amelyeket a fenti idézetben Szuhay Péter még fájdalmas hiányként emlegetett.

Ha Csík Tamásnak csörlátása van, az az ő baja, de ha te szerkesztőként nem tartod szükségesnek, hogy értetlen vagdalkozásának méltóságeltjes ellensúlyt teremts, akkor a RomNet presztízsét rombolod.

Szeretettel üdvözl: Havas Gábor

Báder Csaba válasza egyidőben jelent meg Havas levelével.

Báder Csaba: Kedves Gábor!

RomNet, 2005. április 16.

Örömmel vettem, hogy figyelemmel kíséred a RomNet által közölt híreket, jegyzeteket és véleményeket oldalunkon. Megtiszteltetés a RomNet számára, hogy mint a közélet egyik képviselője, a Romaversitas igazgatója, kiállsz a cigányságért, és megfogalmazod ellenvéleményeidet is, mint oly sokszor az évtizedek során.

Én is szeretném felhívni a figyelmed arra, hogy a RomNet létrehozása óta minden véleménynek, hírek és eseménynek, amely a cigányságot érinti teret, és helyet adunk cenzúra és ellenvélemény, avagy kommentár nélkül. Így tettünk most is. Mint bizonyára észrevetted, létezésünk óta próbáltunk és próbálunk politikai, illetve személyi harcokból kivonni magunkat. Az, hogy a Romaversitas hallgatója is vagyok, nem összemesható a RomNet létezésével, illetve működésével, mivel a két dolog élesen különválasztható egymástól. A RomNet politikailag és szakmailag nem kíván állást foglalni egyes szervezetek, pártok, vagy a roma közéletben tevékenykedő személyek szakmai hozzáértésével, illetve tudásával kapcsolatban. Célunk mindössze annyi, hogy részrehajlás nélkül tájékoztassuk az olvasókat, és tiltakozzunk a romák és minden egyes társadalmi csoport elnyomása, és megbélyegzése ellen, valamint felhívjuk a társadalom és a jogalkotók figyelmét a változtatás szükségességére. Mindezt **rendkívül fontos, hogy a honlap megőrizze anyagi, ideológiai, személyi, valamint politikai függetlenségét.**

Csík Tamás írásával, véleményével kapcsolatban szintúgy helyet adunk, adnánk ellenvéleményednek, állásfoglalásodnak, és így tennénk bárki mással is, ha azt eljuttatod, eljuttatja szerkesztőségünknek. Mivel a szóban forgó írást nem mi készítettük, így mint a honlap szerkesztője, nem tisztem a megjelent vélemények

"cenzúrázása" illetve reagáltatása. **Felhívnam minden olvasó, így a Te figyelmedet is arra, hogy oldalunkon az olvasói jegyzeteket szerkesztés nélkül közöljük - amellyel a RomNet-Szerkesztőség nem feltétlenül ért egyet.** És ehhez valóban nem kell kommentár. Egyébként mint egyetemista, mind pedig a Romaversitas hallgatója, tisztelgek Szuhay Péter tudása előtt, és nem vonom kétségbe szakmai hozzáértését, mint ahogyan azt egyetlen tudományos szakemberrel sem teszem, tettem, avagy tettük.

Tisztelettel és barátsággal: Báder Csaba

Csik Tamás válaszára szinte egy napot sem kellett várni. Lényegében a rádiós beszélgetés szövegközlésével egyszerre jelent meg levele.

Csik Tamás: Acél elvtárs szelleme Havasba bújt! Támogatom, Tűröm, Tiltom! Ismét a bűvös **3 T.**
RomNet 2005. április 17.

Undorító módon tesztek nap mint nap tanúbizonyoságot arról, hogy egy percig se tudjunk szabadon beszélni, gondolkodni, véleményt alkotni cigányszemmel, saját magunkról, saját magunkért, saját arcunkért. Mit vesztek még el tőlünk?

Már nincs semmink, de ahogy látom, ha rajtatok múlik nem is lesz. Megaláztatok, kirekesztettetek, megvettetek, eladatok, kikutattatok már minden testnyílásunkat a "tudomány érdekében". Nagyon jól éltetek a cigányok zsírján, a cigány élethelyzetek, kutatások bemutatásából. Felforgattátok, és kézbe vettétek a cigánykultúrát, a cigánypolitikát, a cigány közéletet. Már szólni sem lehet? Már az agyunk is a tietek?

"Kedves" Havas Gábor!

Te most kit védesz? Magadat, a kiállítást, vagy Szuhay Pétert a cigányok haragjától, véleményétől? Mert ha igen, akkor tudod, hogy ez a kiállításügy nem marad annyiban. Nagyon helyesen. Megint ti mondjátok meg Acélok, Szuhayk, Havasok, hogy mi cigányok, fogjunk be a szánkat? Megint csak lehajthatjuk fejünket gazdáinknak, mert megint kedvetek van a cigányoknak kiosztani egy kokit a buta buksikra. Elég volt! Havas Gábor, mi jogon mered venni magadnak a bátorságot, hogy egy cigányember véleményét egy cigányemberrel próbáld cenzúráztatni, a közélet számára létrehozott internetes oldalon? Mert ha nem, akkor te különben dühbe jössz, vagy leváltatsz az Integrációs Roma Szövetség elnöki posztjáról, avagy kirúgatsz a Centrum pártból? Mi jöhet még, ha te monddod meg, azt hogy mi hogyan legyen, ha dühös vagy? Köztudott, hogy milyen sokan látogatják a RomNetet - szerencsére ez nem rajtad múlik és nem a te érdemed. Nyílt levélben pellengére állítod és még meg is magyarázod, hogy azért rúgsz bele Báder Csaba "neveltedbe" mert a Romaversitas hallgatója, s így tudnia kellene Báder Csabának, hogy Szuhay Péter csupa-szív jóságból tanítja a romológiát és megy neki a cigányoknak a kiállításával. Báder Csaba a munkáját végzi, te is tedd tovább a semmittevést "értünk". Báder Csaba helyesen cselekedett, hogy a véleményemet feltette a RomNet oldalára. Szerintem ezt úgy hívják, kedves túlképzett barátom, hogy szólásszabadság, szabad vélemény-nyilvánítás, demokrácia.

Lehet, hogy ez neked furcsa, de hála istenek, ma Magyarországon még működik. Lásd a te, unszimpatikus véleményedet is. Csaba munkája által a cigánytársadalom is bátrabb lesz és a hozzád hasonlókkal szemben is felmeri emelni szavát. Talán egyszer még vissza is kaphatja lelkét a cigányság, amit elloptatok, és még mindig, el akartok lopni tőle. Folyamatosan, szisztematikusan. Mi vagy Te? Ki vagy Te? Azt gondolod, hogy Isten vagy, hogy magadnak és Szuhay Péternek igazságot ossz, persze megint nélkülünk.

Mert tudod jól, hogy a cigányok se neked, se Szuhay Péternek nem adnak igazat a kiállítással kapcsolatosan. Hallgasd meg a Rádió C április, 13-i esti műsorát, és meghallod, hogy a romák mit mondanak Szuhay Péterről, a kiállításról, és ezután, lehet, hogy rólad is. Talán azért, mert van igazságuk és önérzetük veled szemben.

Szuhay Péternek a Néprijzi Múzeum munkatársának volt lehetősége, hogy megszólaljon, kapott esélyt a cigányokkal ellentétben. Kifejthette véleményét a kiállítás megnyitóján, és a Rádió C- nek telefonon adott nyilatkozatában, viszont nem ült le velem "férfiasan" egy műsorba.

Talán nem baj, de idézek a saját leveledből: "Ott több hallgató is megfogalmazta azt a félelmet, hogy kiállított fényképek egy része erősítheti a cigányellenes előítéleteket". Tehát, számomra az tükröződik ki ebből, hogy már a megnyitón is sok cigány számára necces volt és aggályokra adott okot a kiállítás. De Ti Acélok, Szuhayk, Havasok semmit sem törödtetek mások véleményével, átvittétek tűzön-vízen ismét a cigányellenes törekvéseteket - kiállítást. Már csak Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos állásfoglalására várok, és ha az meg lesz, remélem akkor a "csőlátásom" is elmúlik. Acél György cenzúra-korszaka lejárt, és mégis azt mondd, hogy Támogatom, Tűröm, Tiltom! Nem ismerős? Szerintem Te rombolod nagymértékben a cigánymorált, a cigány vélemény-nyilvánítást, a cigány vélemény-közvetítést, de nem utolsósorban a RomNet színvonalát. A sajtóetika és a méltóságteljes ellensúly megteremtése kapcsán megkérdezném, hogy amikor az előző rendszert nagyon keményen bíraltad a sajtóban megjelent cikkekben és nem értettél egyet - mint a Beszélő-szerkesztője -, Te akkor megkérdezted Kádár, Acél és más elvtársakat, hogy mi a véleményük, már csak azért is, hogy meglegyen az egyensúly és működjön, a sajtóetika írott és íratlan szabálya? Eddig is azt mondtam - olvasd vissza: Véleményemmel lehet vitatkozni, lehet egyetérteni, sőt támogatni is. A romák, főleg a cigány közélet döntött, egyetértetek velem és támogatnak.

Gábor! Láthatod, hogy a romák összefogása erős és szilárd, mikor a saját arcukért állnak ki. Külön öröm számomra, hogy a Romaversitasos, hallgatókat sem lehet a sarokba állítani, mert Te és Szuhay elvárnátok, hogy a cigányértelmiség csak evésre használja a száját. Bár mennyire is erőlködsz, ezt a roma összefogást sem megállítani, sem befolyásolni nem tudod, nem tudjátok. A romák politikai ébresztőórája beindult. Ne akard visszaállítani az időt! Azt gondolom, hogy nekem is jogom van megválogatni barátaimat, szellemi társaimat, ismerőseimet, és a cigányokért felszólalnom. Lásd, most is, ezt teszem!

Üdvözzel: Csík Tamás, volt ismerősöd.

(Péterfalvi Attila állásfoglalására nem kellett sokáig várnia Csík Tamásnak, mert Néhány héttel később az adatvédelmi biztos válaszolt levelére, melyet a hivatal honlapján közzé is tett. A vita szempontjából az a rögzítendő, hogy „jogilag” nem bizonyult helytállónak a panasz, ám ettől morálisan még továbbra is elgondolkodtató marad. Íme a válasz:

[Állásfoglalás: az érintett hozzájárulásával a róla készült képek kiállíthatóak]

Tisztelt [...]!

Ön az Integrációs Roma Szövetség képviselőjeként eljárva azt kérte tőlem, hogy a Millenáris Parkban „Képek, cigányok, cigányképek” címmel megrendezett kiállítást az adatvédelem és a személyiségi jogvédelem szempontjából értékeljem.

A kiállítást megtekintettem, és személyes benyomásaim tükrében úgy gondolom, annak megítélése, hogy a kiállítás kedvezőtlen színben tünteti-e fel a cigányságot, vagy inkább művészeti célokat szolgál, nem adatvédelmi kérdés. Adatvédelmi biztosként nem tisztem véleményyt nyilvánítani arról, hogy erkölcsileg miként minősítem a kiállítást, így csak általános tájékoztatást adhatok az ügy jogszabályi háttérééről.

A képmás nyilvánosságra hozataláról – a személyhez fűződő jogok védelme körében – a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) rendelkezik.

A Ptk. 80. § (1) bekezdése alapján a személyhez fűződő jogok megsértését jelenti a más képmásával vagy hangfelvételével kapcsolatos bármiféle visszaélés. E jogszabályhely (2) bekezdése értelmében képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges.

A Ptk. kommentárja külön is kiemeli, hogy a képmás nyilvánosságra hozatalának fogalmát kiterjesztően kell értelmezni, ekként egyéb felhasználás mellett ide sorolható a fényképek kiállításon történő megjelenítése is.

Annak eldöntése, hogy a kiállítás képeinek bemutatása jogszerűen történt-e rendkívül összetett feladat: egyrészt a megjelenített fotográfiák esetében külön-külön kellene vizsgálni, hogy az érintett hozzájárulását adta-e a képek elkészítéséhez és közzétételéhez, másrészt – évekre, évtizedekre visszamenőleg igen nehezen bizonyítható a nyilatkozatok beszerzése vagy annak hiánya.

A Ptk. kommentárja arról is szól, hogy a hozzájárulás nincs alak szabály betartásához kötve, ez akár ráutaló magatartással is kinyilvánítható. A gyakorlatban, fényképek készítésénél ez azt jelentheti, hogy a megjelenítés módjából, abból, hogy a felvétel spontán vagy beállított formában örökítette-e meg a pillanatot, utólag következtetni lehet arra, hogy az érintettek tudtak-e a fotó készítéséről és azzal, hogy az objektív elé álltak, bejegyzésüket adták annak elkészültéhez.

Természetesen – a jogszabályi rendelkezések tételes szabályai alapján – a fénykép elkészítéséhez, akár ráutaló magatartással vagy kifejezetten szóban vagy írásban adott hozzájárulás az érintett részéről nem jelentheti egyben a fotográfiák későbbi korlátlan felhasználásának engedélyezését. A gyakorlatban azonban a képek felvételekor a fotós nem tudhatja előre, hogy azokat a jövőben mely kiállításokon mutathatja be, a hozzájárulás utólagos beszerzése pedig a legtöbb esetben lehetetlen lenne. A felhasználás jogszerűségének megítélését nehezíti továbbá, hogy a fotók művészi értéket is képviselhetnek, így módon a szerzői jog védelme alatt is állhatnak.

A kiállítás a XIX. század végétől napjainkig készült fotográfiákon keresztül mutatja be a közép-kelet-európai cigányok életét. A fotók – felvételük időpontjától, helyszínétől és az élethelyzetektől függően is – sokfélék. A kiállítás képanyagának egy része családi fotóalbumokból származik, e fotókat az érintettek bocsátották a szervezők rendelkezésére, így e fotók közzétételénél a jogszerűtlen felhasználás fogalmilag kizárt. Más fényképek esetében akkor merülhet fel egyáltalán a jogszerűség kérdése, ha az érintett, akit álláspontja szerint személyiségi jogában sérelem érte, kifogásolja a fénykép kiállítását.

Elttekintve attól, hogy a kiállítás és annak vitatott értelmezése mintha egymás mellett „elbeszél” volna, mégis ez a nem jelentéktelen történés-sorozat lehetőséget nyújt arra, hogy alaposan körbejárjunk jó néhány egymással szorosan összefüggő problémát. Hol van a választóvonal a fényképész szabadsága és a lefényképezett „valósággal” (egyedi emberrel, közösséggel) szemben támasztott morális kötelezettsége között? Mi az egyedi „műalkotás”, jelen esetben egy fényképfelvétel viszonya az általánoshoz, az el nem készített „képekhez”? A szabadság és a hatalom birtoklása (közelebbről a másik fölött való rendelkezés) egyik oldalon, a kiszolgáltatottság a másikon. És itt merül fel először a nyilvánosságra hozatal és az elrejtés kérdése, dilemmája. Ami van, de ha nem látható, akkor még sincs? A valóságos gyűjtemény létrehozása, fejlesztése a következő kérdéscsokor.⁴ Mit gyűjthet egy gyűjtemény?

Üdvözléssel:
dr. Péterfalvi Attila

(759/A/2005)

éves parlamenti beszámolóok > 2005 (ISSN 1416-9762) > MELLÉKLETEK > 4. Az adatvédelmi biztos állásfoglalásai > A. Személyes adatok védelmével kapcsolatos esetek)

⁴ A millenáris kiállításon a látogató a következő fotóművészek, fényképfelvételeket készítő tudományos kutatók és műtermi fényképészek képeivel találkozhatott: Adler Artur, Argyelán György, Bakó Ferenc, Balogh Rudolf, Benkő Imre, Bernáth Péter, Bódi László, Bordás Róbert, Bozzi Vera, Csajbók Anita, Cseke Csilla, Csonka Béla, Csonka Mária, Dárdai Zsuzsa, Demszky Gábor, Erdély Dániel, Erdős Kamill, Esztergomi Katalin, Féner Tamás, Figuli Judit, Fleck Gábor, Frank Róbert, Gaál István, Garay Ákos, Gózon Francisco, Gönyey Ébner Sándor, Gy. Balázs Béla, Gyenes Kovács Zoltán, Hajdrák Tímea, Hajdú András, Hajnal László Endre, Hajtmanszky Zoltán, Hargitai Dávid, Horváth Dávid, Horváth Éva, Horváth M. Judit, Jakab (Petre) Magda, Jávör István, Kálmán Kata, Kása Béla, Katona Vanda, Kawa Kamal, Kerekes Gábor, Kiszely Krisztián, Korniss Péter, Kővári Borz József, Kresz Albert, Lakatos Vince, Mádl Miklós, Mitter Balázs, Molnár Balázs, Molnár István Gábor, Molnár Zoltán, Müllner János, Nagy Péter, Nagy Miklós, Nemeskéri Péter, Nyári Gyula, Palatini Gergely, Pető Zsuzsa, Pólya Zoltán, Rákosi Péter, Rédner Márta, Reismann Mariann, Révész Béla, Révész Tamás, Roboz László, Sági János, Sára Sándor, Schabinszky László, Soós György, Stalter György, Szandelszky Béla, Szuhay Péter, Tamási Gábor, Tímár Péter, Tóth István, Urbán Tamás, Vadas Ernő, Váraljai Szandra, Vári Zsolt, Vásárhelyi Judit, Wágner Tamás, Walter Péter. Jobbára ismeretlen szerzők képeiből összeálló gyűjteményként ismerkedhetek meg Kallós Oszkár Cigány zenészek albuma, László Mária a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-1959 archívuma, Simonovics István a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye-i cigányság életének változását bemutató album (1957), Molnár István Gábor az újpesti cigányok privát fotói gyűjtemény, Fleck Gábor Mihálovits Krisztina családi fotóalbuma, Kőszegi Edit ozorai és kétegyházi privát fotó gyűjteménye és Hargitai Dávid laki és tomori fotósakkori cigány fiatalok készítette képgyűjtemény darabjaival.

(Érdeemes idézni azt a kísérő szöveget”, amelyet Hargitai Dávid írt és mellékelte ”tanítványai” képeihez: „**Horváth Andrea és Horváth Csaba** a négy éve működő Amaro Trajo fotósműhely tagja. A fotókört jelenleg a **Rom Som Alapítvány** működteti és a Borsod megyei Lak és Tomor község, hátrányos helyzetű fiataljai számára nyújt lehetőséget saját, és környezetük életének fényképezőgéppel való dokumentálására. Az Alapítvány célja a tanulók vizuális érdeklődésének kielégítésén kívül olyan „privát”, „félamatőr” képek készítése, melyek mentesülve a külső ábrázolásmód megszokott sztereotípiáitól, az ábrázolt közösségek életét belülről, a közösség szemszögéből láttatják. Ennek tükrében (a projektmódszerrel működő fotókör vezetője csupán módszertani, (fotó)technikai és koordinációs segítséget nyújt) a témákat a diákok maguk találják ki és valósítják meg. A közösség értékrendjéről, kulturális preferenciájáról nagymértékben áruklódó témák (pl.: Szüret, Barátaim, Apám és a Ló, Családom, Idősek, Nagyapám, Lak bemutatása, stb.) egyaránt bemutatják a hétköznapi világát és a fontosabbnak tartott eseményeket. A projekt során kialakított módszertan ötvözi a nemzetközi (pl.: Photovoice szövetség), a hazai (pl.: Erhard Miklós és Dominic Hislop 1997-ben „Saját szemmel” c. hajléktalanokkal készült projektje) és a vizuális antropológiai kutatások kapcsán megjelenő tapasztalatokat. A képek helyes értelmezéséhez, illetve az (antropológiai) hitelesség érdekében nagy hangsúlyt fektettünk a kontextus bemutatására. A kiválasztott témákról a résztvevőknek előzetesen esszét és forgatókönyvet kellett készíteniük, a képek elkészülte után, pedig

Mit gyűjt egyáltalán? A cigányokról szóló képeket, vagy x és y képeit, melyben találhatóak cigányokról szóló képek is? Azokat a képeket is gyűjti, amelyekkel szemben morális kifogásai merülnek fel? Mit állíthat ki, vagyis milyen képeket hozhat nyilvánosságra, és milyeneket kell elrejtene, ha már begyűjtötte? Kivel van és kit szolgált ki? A fényképész, avagy a lefényképezett? (A nyilvánosság kérdésének második stációja.) Létrehozható e tematikus virtuális gyűjtemény mindazokkal a kérdésekkel együtt, melyekről a fentiekben már volt szó? Mit reprezentál egy ilyen gyűjtemény? A hatalomban lévők és a kiszolgáltatottak viszonyát őrző felvételek kiről is szólnak? A képek kritikai olvasatának prezentációja, a kiállítás valójában a fényképezésekről vagy a cigányokról szól, még ha ismerjük is a rendezők deklarált szándékát?⁵ A kiállítás nézői szöveggént olvassák-e (nézik-e)

ki kellett választaniuk a számukra legfontosabb, illetve legjobban sikerült képet. Az előzetes tervek, leírások elkészítése nem csak az alkotó számára bizonyult a megvalósítás folyamán hasznos segítségnek, de értékes magyarázatul szolgál az eredeti elképzelést vizuálisan kevésbé megvalósító képek, illetve az események le nem fényképezhető része mellé.”)

⁵Tekintsünk meg néhány „többségi” írást, véleményt, melyek a kiállítás létrejöttét követően, de még annak „fennállása” alatt jelentek meg, s valamilyen módon befolyásolhatták a nézőket a „befogadásban”. **Bencze Mariann** írása 2005. áprilisában jelent meg a KonTextus.hu internetes hírportálon **Címadás. Romafotó-kiállítás a Millenárison címmel**. Ez volt talán a legelső beszámoló a kiállításról. Ennek a cikknek azonban csak egyes részeit idézem, éppen azokat, melyek a diskurzus egésze szempontjából tűnhetnek érdekesnek, s kihagytam a közvetlen a kiállítás-technikai megjegyzéseit, valamint egy, a kiállításban is szereplő „bútortervről” írt elmélkedését. (http://www.kontextus.hu/hirvero/kiallitas_2005_0401.html)

„A helyszín a Millenáris Park B csarnoka, az esemény a képek-cigányok-cigány-képek vernisszázsa. Aki romafotó-kiállítás megnyitójának estjén a hidegen kívül másra is tudott figyelni, a fotókban biztosan nem csalódott. Maga a rendezés azonban sok kívánnivalót hagy maga után.

A csarnok alsó szintjén kezdődik a sor, fényes fotók és matt nyomatok árulkodnak a roma kultúra ismerősen ismeretlen szokásairól, szereplőiről. Sok kép van itt – túl sok. Igaz, elférnek egymás mellett, hiszen nagy a hely, de a néző csak szorgos szervezőmunka és megfelelő koncentráció folytán kerülhet kicsit is intim viszonyba egy-egy képpel. A kiállításon olyan alkotók képeit mutatják be, akik a fotózás kezdeteitől napjainkig sajátos képi világgal örökítették meg a cigány sorsot. Közel egy évszázados különbséggel szerepelnek egymás mellett roma arcok, szokások és mindennapok. Magángyűjtemények darabjai és művészfotók egyaránt láthatóak. A fényképeket címkék nélkül állították ki: amelyiknek a néző címet ad, az biztosan helyet talál magának a befogadói emlékezetben. A sorok írója Hajdu András egyik színes fotója előtt morfondírozott a címről. Kicsit beljebb Bódi László egyik fényképe ösztönzött címadásra, melyet egy disznóvágás alkalmából készített a szerző: a Fiú könyékig a disznóban címkét ragasztanám mellé.

Van néhány igazán jól sikerült darab a kiállított anyagban: ilyen Benkő Imre felnagyított fotója, melyen egy kancsal fiú spárgázik, vagy Nagy Péter színes fényképe egy zsidó-cigány lakodalomról. A kedvencem Demszky Gábor nyolcvanas éveket idéző szociofotóján kívül (Srácok sörrel a mezőn) Féner Tamás fekete-fehér printje, melynek az Asszony két foggal és egy gyerekkel címet adnám. A győztes minden vitán felül Rákosi Péter, aki egy zsákokba és ruhákba bugyolált, alvó roma családot örökített meg: a férfi borostás, kicsit szakadt, a nő fiatalabb, oldalára fekvé aludt el, mellette egy kisgyerek szundít; a nő kötött ruhájából kivillan a melle – tájkép egy vasútállomáson....

Jobb továbbmenni az emeletre, mert a tárlat legértékesebb fotóit ott helyezték el. A privátfotónak szánt térben többnyire romák saját fotói láthatók: néhány igazolványkép mellett egy-egy csendélet várja az idelátogatót. És néhány megdöbbentő történet: a legmegrendítőbb képsorok egy temetésen készültek. A gyászoló család lovas kocsival viszi a nyitott koporsót, ami mellett egy lepedőre pingált felirat olvasható: *"Ádám! Megbosszuljuk a haláladat, apánk életére esküszünk!"*. A szöveg alá keresztet és vérző szívet rajzoltak.

Szemegetni lehet a fotók közül, egyet-egyét kiragadni, az előtt hosszú percekig ácsorogni, de van, amely elöl gyorsan eliszkol a befogadó. Az emelet másik fotósorát mintha tovább szemlélnék a nézők: itt többek között Sára Sándor, Garay Ákos, Révész Béla képeit állították ki. Klasszikus témaválasztás, mikor a sötét hajú és nagy szemű gyermek arcára fókuszál a fotós – ehelyütt Kálmán Kata portréi előtt időzünk –, a képen nagy barna

szempár, semmi más. Emiatt feltétlenül érdemes megmászni a felső szintre vivő lépcsőket. És amiatt az albumból kiragadott fotógyűjtemény miatt is, mely egy vitrin mögül hívogatja a nézelődőt: kartonpapírra ragasztott fényképek 1957-ből, melyek alatt útbaigazító szöveg tájékoztat, mi is van a fotón: hol egy kisszerű házat, hol egy putrit örökítettek meg, egyszer felbukkan egy lány, aki *cigányiskolába* jár, és ezeken a képeken látható egy *szórakozó csoport* is.

Bár két emeletnyi fénykép első ránézésre épp elégnek tűnik, a kiállítás egyik kurátora elmondta, hogy a kiállítás *nyitott*, azaz bárki vihet még képet, aki úgy gondolja, beleillik a koncepcióba. Az, ahogyan kiállították az anyagot, nem éppen elégséges...”

(Talán értelemszerű, hogy a kritikust is értelmezzük, s nem csak azért mert írásában felismerhetőek az elmarasztalás motívumai. Bencze Mariann ismertetése hiába a Soros Alapítvány-C3 támogatásával működő hírportálon jelent meg, kevésbé segíti az olvasót és a nézőt az eligazodásban. Talán mert a kritikus sem igazodott el abban igazán, aminek persze maga az interpretációi kuszasága is oka lehet. A kritikust mintha leginkább az zavarta volna, hogy nincsen címük a képeknek, ami persze csak részben igaz, ott legalább is, ahol a fotós maga sem tartotta fontosnak ezt, tehát jobbára szociofotók esetében. Az etnográfiai, antropológiai, és különösen a legrégebben készült felvételek esetében (s ezek kétségtelenül inkább az emeletre kerültek) törekedtünk a minél pontosabb identifikációra. A címadásban való elmerülés (lásd például az *Asszony két foggal egy gyerekekkel* viccelődést), egyes képek félreértése (lásd például Bódi László döggutas képének, mint „disznóölésnek” értelmezését), egyes szerzők nem értése, vagy az anyagára való reflektálatlansága (a Hajdú András képei előtti tartalmatlan merengés), más felvételek esetében pedig az egzotikusságra való rácsodálkozása és az aziránt lelkesedés egyaránt azt jelzi, hogy a rendezők üzenete és szándéka kevésbé érintette meg a művelző műbírászt, aki ilyenformán maga is a többségi média tökéletes, ám nem kedvükre való „ideáltípusát” testesíti meg.)

Teljes terjedelmében idézem **Baglyas Erika: Cigányok. Nézitek a képeinket?** című írását, mely eredetileg megjelent a *Műértő* 2005. áprilisi számában és hamarosan (április 17-én) a RomNet is feltette honlapjára (természetesen kommentár nélkül):

„Több mint 700, közel egy évszázadot felölelő fotóból áll a Képek, cigányok, cigányképek című kiállítás a Millenárison. A szervezők elgondolása szerint olyan tárlat létrehozása volt a cél, amely a roma életmódra vonatkozó sztereotípiák bemutatása helyett szociológiai, etnográfiai, művészeti megközelítésű képekkel kíván egységes képet alkotni magukról a romákról. A kiállítás nagyszabású -- legalábbis a kiinduló szándék, a fotók mennyisége és az installálás tekintetében. Mégis azok között a korlátok között marad, ahogy a roma kultúrát közel 100 éven át láttuk és láttatni akartuk. Az anyag olyan kérdéseket invokál, amelyek éppen most a legégetőbbek: amikor a roma kultúrával nemcsak újra divatos foglalkozni, de az Európai Unió kisebbségi kérdésekre irányuló szigorú figyelme révén egyenesen kötelező.

Van tehát egy kiállítás, ahol fotókat látunk a romák életéből, beállított élethelyzeteken keresztül a saját közegükről - azaz, tegyük fel, magukról a romákról. A képek egy része archív felvétel, nagyobb hányada úgynevezett fotóművészeti alkotás. Kis számban, de folyamatosan növekvő mértékben - mivel bárki küldhet be privát felvételeket - vannak a romák által önmagukról készített családi fényképek is. Ezért aztán nem tekinthetjük úgy, hogy a kiállítás a szó szoros értelmében a romákról szól, hiszen nyilvánvaló módon leginkább arról a képről szól, ahogy a saját tekintetükkel és fényképezőgéjükkel felfegyverzett képkészítők látják, illetve látni akarják a cigányok életét. Mindez azt a veszélyt hordozza magában, ami egy-egy -- főként szociológiai megközelítésű -- romákról készített képre éppúgy jellemző, mint arra a képtömegre, amelyet több évtized alatt készítettek a roma kultúra iránt érdeklődők. Egy társadalom tekintete ezeken az egyének által készített fotókon keresztül egy olyan -- romákról alkotott -- globális vízióra irányul, amelyet legfőképp nem maga a roma életmód határoz meg, sokkal inkább a nem romák gondolkodásmódja, a velük kapcsolatban kialakult sztereotípiák sora, márpedig ez, amint a kiállításból, sajnos, újra kiderül, nem mentes az előítéletektől. Legkézzelfoghatóbb módon a cigányok mindennapi életét, nyomorát, kiszolgáltatottságukat igyekszik -- legtöbb esetben kliséken keresztül -- bemutatni. Összegezve: a kiállítás képet ad, mert nem tehet mást, szükségszerűen és megkerülhetetlenül. Képet ad a romákról, képet ad magunkról. De milyen képet? A szervezők meglévő fotókból gazdálkodva -- a legjobb szándékkal, ugyanakkor kritikát gyakorolva -- valóban fontos kérdéseket vetnek fel, mégpedig a sok közül az egyik leg súlyosabbat is: hogy vajon nem éppen magunkról rántjuk-e le a leplet, amikor olyan képeket állítunk ki és nézünk, amelyek valódi életüket meghamisítva eltávolítják a tekintetünket a romák életétől, belső törvényeiktől, erkölcsi normáiktól, kulturális örökségüktől. Nem kényelmetlen a kiszolgáltatottságot, nyomort szép kliséken át szemlélni? A valódi kérdés mégis az, hogyan szeretnénk látni őket, s a hogyan után, hogy megelégszünk-e ennyivel? Turistafotók, képek a romákról, ahogy mi láthatjuk/látjuk/láttatjuk őket. Mit szólnak hozzá a cigányok? Vajon nézik-e a képeinket?”

(Baglyas Erika szinte minden szava lelkünkéből szólt, noha egyikünkkel sem készített interjút, s talán nem is beszélt velünk. Kívül lévén minden érdekkörön, pusztán képzőművészi jártassága és az írás iránti elkötelezettsége, no meg „önmagunk” kritikus szemléletének képessége tette lehetővé e pontos elemzés megszületését. Sokkal erősebb és hatásosabb egy ilyen szöveg, mint a rendezők akár interjú általi magyarázkodása, nézői győzködése. Több mint két év távlatából, különösen a RomNet honlapján kibontakozott polémiát követően így tekintek arra az interjúra, ami a hvg. hu online lapban jelent meg: a *Mégis, kinek a fényképe?* címmel a kiállításról a hvg. hu 2005. április 1-i számában.)

„A Képek, cigányok, cigány-képek című kiállítás hétszáz fotója képet ad a... miről is? A többség viszonyáról a kisebbséghez? A cigányság önképéről? A többség cigányképéről? Vagy a média cigányképéről? Kérdőjelek nyomában a Millenáris kiállításán.

A tárlat nem mondja meg, hogyan nézzük ezeket a képeket. Az összefüggéseket, a kulcsot a nézőnek kell megtalálnia. Belépéskor azokkal a képekkel szembesül, amelyeket a médiából jól ismer. Rongyos emberek, gyanús, kietlen helyek, szegénység. „Helyben vagyunk” – érezhetné. Pedig dehogy. A tárlatot látva nem lehet nem felülvizsgálni azt, amit a cigányságról gondolunk. Tartozunk akár a többséghez, akár a kisebbséghez.

Mit is látunk? Képeket a XIX. század végének néprajzi tárgyú fotóitól a mai roma privát és amatőr képekig szinte mindenhol és mindenről, ami a hazai cigányságot érinti. Mégis, változatlan a kérdés: mit látunk? Azt a képet, amelyet a mindenkori többségi társadalom szeretett volna, vagy szeretne látni a cigányokról? Vagy a mindenkori cigány társadalom tükörképét?

Szuhay Péter: Azt vizsgáljuk, hogy az ábrázolásmódoknak mi a történetük, melyek a típusai, milyen a tematizáltságuk. A kiállítás valójában egy diskurzusról szól: immár száz valahány éve beszélnek Magyarországon a romákról, cigányokról képekkel. Az embereket naponta érik olyan vizuális információk a sajtóból, televízióból, amelyek azt a cigányképet mutatják, amelyet a kiállítás kortárs része. Vagyis azt, amely a hatvanas-hetvenes évek szociófotóját viszi tovább, de annak ellenzéki-oppozíciós magatartása nélkül, a tényfeltárás nélkül, megszeli a szegénységet esztétizálva, már-már putriromantikát mutatva. Tehát ezekkel a képekkel egyszerre felfedezzük a marginális körülmények között, a polgári lét attribútumai nélkül élőket, dokumentálunk valamiféle hiányt, de meg is vásároljuk a lelkiismeretünk nyugalmát, hogy mi mégiscsak szolidárisak vagyunk velük. Mintha azt hinnénk, hogy a fényképezéssel, a bemutatással megváltanánk ezeket az embereket a rossz élethelyzetből

hvg. hu: Maszatos kisgyerek meztelenül, egy szál ingben, bedőlt falú konyhó, ócska holmik. Ezek a képek már-már annyira szokványosak, hogy elvesztették erejüket.

Sz. P.: A hetvenes években fekete-fehérben indult mindez, és megvolt benne a tényfeltárás eleme, ma színes, felnagyított light-box képeket látunk, némileg a National Geographic világát, felhígított képi ábrázolásmódját közelíti. Magazin, bulváros szemléletmóddal olykor. A fekete-fehér valami komorságot, valami vádló felmutatást tartalmaz. Ez átment színesbe, akár a saját fotóalbumunkba is beférhetne, miközben mi nem készítenénk ilyen képeket magunkról. Deformálódik a téma.

hvg.hu Ha én fotós volnék, most azt mondanám: de kérem, én ezt látom. Ott ül a maszatos kisgyerek a szekéren, a háttérben alkonyodik. Ez a valóság, ezt fényképezem...

Sz. P.: Ha az ember nem egyszerű turistafotós, tudnia kell, hogy vannak képtípusok, amelyek giccsnek számítanak. Ezek a képek ugyan nem beállítottak, de a szereplők úgy viselkednek, hogy tudják, őket most fényképezik. Mintha valami egyetértés jönne létre a képen szereplő és a fotós között: te most mutasd magad ilyennek! Nem mindegy, mikor veszem elő a kamerát és mikor kattintom el. És persze mikor hozom nyilvánosságra, mikor és hogyan kerül be az újságba, vagy a tévébe. Pontosan itt a dolog lényege. Az a gyerek valóságos, létező, egyedi gyerek. A konkrét, egyedi kép azonban a médiában elveszti egyediségét, konkrétságát és általánossá válik. Általában kezdi jelenteni a cigányokat, a cigányságot. Hogy 1979-ben, vagy 99-ben készült, melyik faluban, hogyan, az lényegtelené válik. Bekerül egy olyan vizuális emléktárba, ahonnan bármikor előhívható és odatehető bármilyen cigányokról készült szöveg mellé, mint tipikus, jellemző illusztráció. Éppen úgy, ahogy egy dokumentumfilm végére odakerül a kannázás, meg a gitározás, mint „tipikusan cigány” zene.

Hvg. hu: Akkor ez a kiállítás sokkal inkább a médiáról szól, a reprezentációról, a többségi társadalom formálta képről...

Sz. P.: Bizonyos értelemben igen. Bemutatjuk ennek történetiségét. Nagyon régről kezdődik, az egyik első kép az 1800-as évek végéről való, Kassán egy fotóműterembe beráncigálnak egy vándorló cigány emberpárt, a félig csupaszból lefényképezik a biedermeier-es háttér előtt. Aztán jön az etnográfiai fényképezés a századfordulón, folytatódik a XX. század elejével, amikor mintha egzotikus vadembereket fényképeznének. A tízes években van azért egy pillanat, amikor a cigányok úgy jelentek meg, ahogy mutatni akarták magukat; amikor elkezdtek bemenni a műtermekbe és beálltak a gép elé. Aztán később a mesterségek iránt kezd érdeklődni a fotográfia, technológiák, fémművesek, zenészek szerepelnek a képeken. Majd a szociófotó a harmincas évektől felfedezi a cigányokat, olyan sorozatokkal, amelyek kissé a magyaros parasztábrázolásokhoz közelítik a cigányábrázolásokat, vagy az általános szegénység általános képviselőiként jeleníti meg őket. De a kiállítás

a képeket, avagy az egyes képek a „szövegből kiragadva” a maguk egyediségében és konkrétságában is értelmezhetőek? (Mert akkor persze a fene megette az egészet. A nyilvánosság harmadik stációja ez.) Létre hozhatnak-e nem cigányok romákról szóló reprezentációt (többek között éppen a privát és családi fotó-gyűjtemények bevonásával), avagy ebből kizárhatóak? Kisajátítható-e az etnikus reprezentáció? Ha igen, értelmezhető-e egy gyűjtemény, egy kiállítás a többség cigány-képeként, mely ilyenformán nem is a cigányokról szól? Kihez szól akkor egy ilyen kiállítás, talán a többséghez? Kirekeszthetőek belőle azok, akik mégiscsak „tárgyai” a képeknek, de a kiállítási konstrukciót illetően nem címzettjei? (A nyilvánosság negyedik stációja.) És végezetül hol végződik a gyűjtemény és prezentációja szabadságának határa?

E kérdéshalmazt nem fogom (tudni) tételesen és egyenként megválaszolni. Megpróbálom azonban három csokorba rendezni a kérdéseket, s azokra összefoglalóan keresni a magyarázatot.

I. A cigányokról felvételeket készítő (fotó)művészek szűk kisebbséget jelentenek nemcsak a fényképészek, de még a szociofotósok táborában is. Mindazonáltal a fotó(művészek) többségét valódi jó szándék vezérli, amikor cigányokat fényképeznek, s attól is eltekinthetünk, hogy szó sincs a másik csoport mélyebb megismerésének szándékáról, a személyes kapcsolatok vágyának megfogalmazásáról, az egyenrangúságról. Ezzel szemben témák és karakterek/arcok/szemek „léteznek”, ám nem személyiségek, nem egyedi emberi entitások, hanem típusok, a cigány mintegy „esszenciája”, így aztán nem is lesz fontos, hogy a képekhez „adatok”, vagy akár „történetek” társíthatóssanak. Az egyes helyszíneken és embereken „át” juthatunk el a szegénység és cigányság lényegéhez, e két kategória egymásnak való megfeleltetéséhez. A „forráskritikai” megközelítésünk egyfelől az ismertnek/ismeretlennek tekintett aspektusából fogalmazható meg. Amikor a szociofotósok (számukra) embertelen környezetet rögzítenek csillogó szemű gyermekekkel, akkor úgy tesznek, mintha elsőnek készítenének ilyen felvételt, s nem egy több évtizede kialakult tematizáltság szerinti típusfelvétel a végeredmény. A kép tehát nem egy történeti sorba illeszkedik, hanem úgy jelenik meg, mint első, egyedi és ős-kép, de semmiképp sem mint „konkrét”, s az ábrázolatra nézve „egyedi”. Ha a fénykép készítésének pillanatában világos volna, hogy ez egy „képtípus”, ilyen már készült többszáz, s ezzel csak „tematizáljuk” a cigányok világát, talán nem készülne, vagy ha készülne is, nem kerülne nyilvánosságra. Az újra és újra azonos körülmények között készült képek egyediségük ellenére is az általános (az általánosnak ábrázolt) „valóságot” közvetítik a nézőknek, a képek „használóinak”, de minden bizonnyal „elkövetőiknek” is. És ebben minden bizonnyal mindenki jól érzi magát, aki ebben a játszmában részt vesz. Természetesen voltak, vannak és lesznek olyan fényképészek, akik ezt felismerve nem is készítenek és készítenek ilyen felvételeket, jóllehet láttak és látnak ilyen helyzeteket, mert

nem csak a média cigányképéről van szó. Hanem politikai vonatkozásokról is szó. Az ötvenes években a szociofotó mintha előzetesen legitimálná a cigányok élethelyzetének megjavításáról szóló, 61-es párthatározatot. Azután az intézkedéscsomagok hatásait szintén fotók mutatják be: tessék, cigányiskola épült, munkásotthon nyílt. Hírügynökségi hurráoptimizmus: a cigányok már nem is cigányok. A hetvenes évek szociográfiai alapú fotói azt mondják: a szegénységnek nincs vége, nem szűnt meg. Igen ám, de bármennyire is igaz ez, ha a cigányság szegénységét megfogalmazzuk, a szegénység cigány volta is megfogalmazódik. A két fogalom nemcsak együvé tartozik, de azonos is lesz. A nyolcvanas-kilencvenes évektől megint valamiféle egzotikus érdeklődés merül fel, de már egyes sikeres oláh cigány csoportok életformája iránt. Búcsú, lakodalom, temetés, az ünnepek; szinte nincs olyan sajtófotó kiállítás, ahová ne pályázna valaki egy cigány temetés feldolgozásával.

hvg. hu: Hogyan hat mindez, vagy hat-e egyáltalán a romák önképére?

Sz. P.: A kiállításon mindezekkel szemben jelenik meg a privátfotó szépsége. Megjelent az amatőr fotó is, van már néhány iskola, ahol roma gyerekek fotózni tanulnak, és egyszer csak olyannak mutathatják magukat, amilyennek szeretnének is látszani. A saját közösségükről, családjukról éppen úgy beszélnek, mint bárki más a sajátjáról. Mint te, én, akárki. Ugyanúgy viselkedünk a karácsonyfa mellett, ugyanúgy fűjjük el a gyertyát, ugyanúgy állunk az esküvőn a pap előtt.

tisztában vannak ennek „képformáló” hatásával, s mert morális ellenállásuk is visszatartja őket ettől.

II. Ha az eddigiekből úgy tűnt volna, hogy az ábrázoltak „lázáda” mintegy az akadékoskodással lenne azonos, sietek leszögezni, hogy legfeljebb „első felindulásomban” éreztem így, s végiggondolva látom, hogy „antropológiai” választ kell adnom erre is. A megidézett tiltakozók roma politikusok illetve értelmiségi emberek, s „népük” nevében beszélnek, jóllehet nem szükségszerűen így reagáltak és reagálnak azok az emberek, akik ténylegesen szerepelnek akár csak a kifogásolt képeken, de tovább lépve mondhatjuk, hogy képtípusokon. A tiltakozást megfogalmazók valójában önmagukkal is behelyettesítették a képen látható, számukra negatívan tematizált embereket, ilyenformán rájuk is átszármazott a cigány erősen perifériára sodort, lenézett és megvetett alakja illetve képe. És ebben a helyzetben a kiállítás készítői hiába érvelünk azzal, hogy a fotótörténeti interpretáció egy többévtizedes diskurzusról szól, s ilyenformán a cigányokról/romákról folyó diskurzust szeretnénk megváltoztatni, ha tetszik a korábbi képet dekonstruálni, majdan a privát fotók és a roma fotósok önképével egy új roma kép konstruálásához hozzájárulni; a romák elsődleges érzékelése és értelmezése mégis csak az általános negatív képre összpontosul, annak akaratlan agitativ erejétől fél, annak újabb bélyegétől menekül. Talán ennél is fontosabb az a törekvés, melyre Fosztó László világít rá Ian Hancock-ot idézve: „A közös tudat kialakításának fontos eleme a roma és nem roma (gadzsikáne) világ közötti kapcsolat azon formája, amelyet Hancock „visszabeszélésnek” (talking back) nevez. A visszabeszélés azt jelenti, hogy a romák visszautasítják azokat a külső reprezentációkat, amelyeket a nem roma kívülállók fogalmaztak meg róluk és átveszik az identitásuk ellenőrzését (control of identities)” (Fosztó 2002, 209).⁶ A visszabeszélés, vagyis a nem romák romák helyetti reprezentációjának visszautasítása arra az esetre is érvényes, amikor a „gádzsók” más „gádzsókat” bírálják, elemeznek, hiszen ezen keresztül a romák reprezentációjához szólnak hozzá, valójában a romák nélkül és a romák helyett. Hiába a korábbi vizuális világ, a negatívnak vagy éppen egzotikusnak konstruált roma kép lerombolása, dekonstruálása, ez csak újabb „gádzsó” mesterkedés lesz. E kép is finomításra szorul azonban. Nem minden romára érvényes ugyanis ez a megközelítés, hanem jobbra azokra, akik a roma nemzetépítő mozgalom keretei között fogalmazzák meg önmagukat és identitásukat. Akik roma identitásukat leginkább a társadalmi integráció jegyében hangsúlyozzák, s a társadalmi egyenlőség elérését „munkamegosztásban”, vagyis a nem cigányokkal közös ember és polgárjogi mozgalomban képzelik el, azok számára nem szükségszerűen sérelmes egy ilyen kritikai interpretáció. Létezik azután a társadalom többsége által cigánynak minősített vagy tekintett és nevezett embereknek az a csoportja, akik úgy akarnak menekülni a cigány megnevezés elől, hogy identitásuknak nem képezi részét a cigány öntudat, sőt, fenntartva a másokra jellemző cigány kép negatív konnotációját, éppen a különbségek felmutatása adhatja önbecsülésüket: ők nem olyanok, ők mások.

III. A gyűjtő, az archiváló és a kiállító, aki egy személy egymásba kapcsolódó szerepekben, el kell döntse, hogy hol húzza meg tevékenységének határait, pontosabban mit gyűjtsön, mit tartson meg, mit mutasson meg, sőt, hogyan vegyen részt különböző diskurzusokban, kulturális konstrukciókban, dekonstrukciókban, melyek akaratlanul is „politika-csináló” tényezővé illetve szereplővé léptetik elő. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a dolgok (jelen esetben a cigányok negatív képi ábrázolása) tőlünk függetlenül is mintegy „köznyelvként” létezik és hat, bölcsőbb, ha tudunk róla, úgyis, mint kultur-szociológiai tényről. Mit gyűjtsünk, tehetjük fel a kérdést? A csak fotóművészeti alkotásokat vagy a napilapok „vágóképeit”, illusztrációit (a cikkek nem ott és nem akkor készült képeit)? A fotóművészek nekünk címzett felvételeit (papíralapú nagyításokat, negatívokat) vagy bármilyen digitális másolatokat (Internetről „lelopott” kicsiny felbontású képeket), no meg a

⁶ A hivatkozott Ian Hancock művek: Talking Back (*Roma*, No. 14. (Vol 6. 1.), p. 19; The Struggle for the Control of Identity (*Transitition*, Vol. 5. No. 4. p. 34.).

privát fotókat? A gyűjtés és archiválás tekintetében radikálisan mindenevő vagyok, azzal a megszorítással, hogy az utóbbi tevékenység a lehető legalaposabb filológia munkát követeli meg tőlünk, sőt, a folyamatos értelmezést, a konnotációk, kontextusok és „történetek” számon és nyilvánartását. A képek kiállításán való megmutatása, mint teljes körű nyilvánosság elé tárás azonban már nagyobb óvatosságra int engem, éppen az elemzett tárlat tapasztalataiból okulva. Hiába az okos(kodó) szöveg (tanulmány), ha hosszú és kevesek által végigolvasható, és ha nem elég „agitatív és didaktikus”; hiába a sok-sok művészi felvétel, ha a „mestereket” mind „komolyan vesszük”, mindenkit önálló entitássá emelünk, s az azonos képi közterek akár el is szakadnak egymástól; hiába egyik-másik „elrettető” kép, ha a nagyítással és a mérettel, a hozzákapcsolódó felirattal nem értelmezzük a képet. Hiába a legjobb szándék, ha az „érintetteket” nem vagyunk képesek igazán alkotótársakká tennünk, ha „fenntartjuk” a félreértelmezés lehetőségét. (Érintettek alatt most a romákat értem, jöllehet a fényképek készítői is erősen érintettek, akiknek felvételei jelentik az elemzés, esetleg a bírálat tárgyát.) Mégis, valahogyan világossá kell tennünk, hogy az ábrázolati közbeszédet kell önkontrol alá vonni, ki-ki maga lássa be, hogy képével mit segít, vagy éppen mit rombol. S ebben a kiállítás mellett, vagy éppen helyett, a képek készítőinek és „élvezőinek” címzett fotótörténeti és esztétikai írások és előadások tucatjai segíthetnek.

Utóhang:

2007 nyarán az Nyílt Társadalom Intézet és az OSA Archívum nemzetközi fotópályázatot hirdetett a romákkal kapcsolatos vizuális sztereotípiák elleni küzdelem jegyében.⁷ A pályázatra beérkezett több ezer fényképfelvételből a Centrális Galéria 2007 novemberében kiállítást rendezett s kiadott egy 52 hetet részletező, s ilyenformán 52 (feltehetően a legjobb ötvenkettőnek ítélt) fotót tartalmazó falnaptárat. Az elemző azonban messze nincs meggyőződve arról, hogy a felhívás valóban elérte célját, s tényleg sikerült egy nem sztereotipizált roma képet megteremteni. Feltehetően kulturális és képi beidegződéseink annyira megmerevedtek, hogy már észre sem vesszük, hogy ismét belebonyolódtunk. De legalább már a szövegek univerzumában küzdünk sztereotípiáink ellen.

(<http://www.fotoklikk.com/esemeny/chachipe-roma-fotopalyazat-anyagabol-valogatott-kepek-kiallitasa>)

⁷ **Chachipe - FOTÓPÁLYÁZAT A ROMA INTEGRÁCIÓ ÉVTIZEDÉRŐL**

Mi az, hogy Chachipe? Chachipe: a szó igazságot és valóságot jelent roma nyelven. Az utóbbi években jelentése tovább gazdagodott, s a nemzetközi roma nyelvben ma már jogot is jelent. A Roma Integráció Évtizede, 2005-2015, kilenc ország részvételével zajló program. Az Évtized célja, hogy látható és érezhető módon hozzájáruljon a roma közösség helyzetének gyökeres megváltoztatásához. A program négy területre koncentrált: az oktatásra, az egészségügyre, a foglalkoztatásra és a lakhatásra, valamint további három területet kísér figyelemmel: a szegénységet, a diszkriminációt, és a nemek közötti társadalmi egyenlőséget. A Roma Integráció Évtizede jegyében a Nyílt Társadalom Intézet és az OSA Archívum (Közép európai Egyetem) nemzetközi fotópályázatot hirdet. A pályázat célja a romákkal kapcsolatos vizuális sztereotípiák elleni fellépés, a roma emberek és a roma kultúra érzéletes és művészi bemutatása. Ez egybeesik azzal a szándékkal, hogy a romákat, mint az adott nemzeti közösségek tagolt társadalmát alkotó csoportot, hitelesen ábrázolja.

A beküldött képeknek a “Roma Évtized” cselekvési programban megjelölt témákat kell feldolgozniuk, és a program kilenc országának (Bulgária, Csehország, Horvátország, Macedónia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia) valamelyikében kell készülniük a 2005 utáni időszakban. Reményeink szerint az alkotók szakítanak a roma emberek hagyományosan előítéletes bemutatásával s felvételeikkel a társadalmi környezetben cselekvő, aktív és egyenrangú szereplőkre hívják fel a figyelmet. Szeretnénk, ha a valóság feltárásának éppúgy része lenne a sikertörténetek bemutatása, mint az integráció nehézségeinek megjelenítése. A pályázatra várunk mindenkit, állampolgárságtól, lakóhelytől függetlenül. Különösen fontosnak tartjuk a roma származású pályázók részvételét. A pályázat nyitott mind hivatásos, mind amatőr fotósok számára. (www.soros.org/initiatives/roma/news/chachipe_20070604/hungarian_20070627.pdf)

Felhasznált irodalom:

Fosztó László

2002 Van-e cigány nemzettudat? In: Fedinec Csilla (szerk.) Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest 209. old.; a hivatkozott Ian Hancock művek: Talking Back, *Roma*, No. 14. (Vol 6. 1.), p. 19; The Struggle for the Control of Identity, *Transitition*, Vol. 5. No. 4. p. 34

Pfisztner Gábor [[online](#)]

Szuhay Péter - Barati Antónia (szerk.)

1993 Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. (Antropológiai fotóalbum). Néprajzi Múzeum, Budapest, 365 p.

Szuhay Péter

2002 Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig – a magyarországi cigányokról készített fotók típusai, *Beszélő július-augusztus* 97-106.